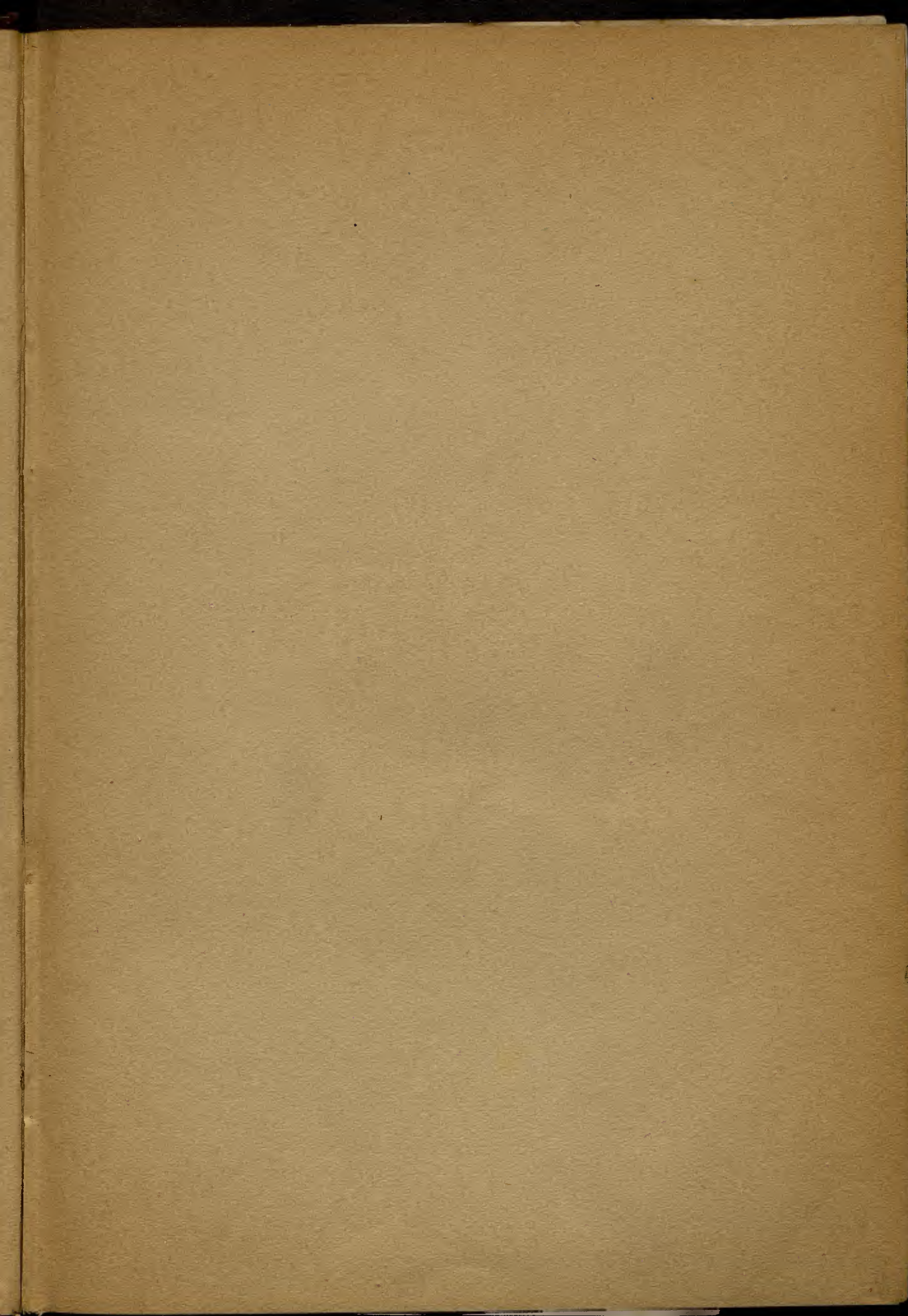

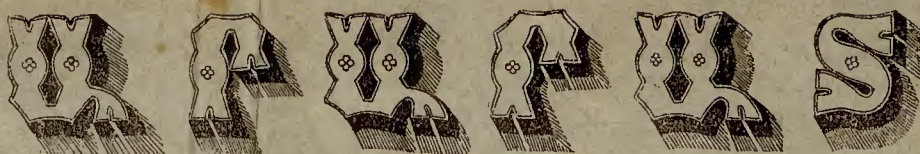
I-84

24

4) 268. 4

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Բ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ
ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

ԻՍԲԱԳԲՈՒԹԻՒՆ

ՄԻԱԲԱՆԻՅ ՄԱՅՐ ԱԹՈՈՒՅ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱԾՆԻ.

ՌՅԻԲ-1873

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԱՆԹՈՂԻՅԵ ԷՋՄԻԱԾՆԻ

Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ.

X

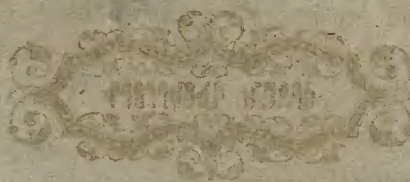
ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՄԱՐԱԶՈՂԱԳ, ՄԱՐԱԳԱՍԱՄՄԱԳ, ՄԱՐԱՍՏԱՌ, ՄԱՐԱՄՈՂԹ
ՄԱՐԱԳԶԱՎ

ՀԱՍՏԱՆԱԻ

ՏԵԱՌՆ ԵՒ ՏԵԱՌՆ ԳԻՈՐԳԵԱՅ Դ

ՎԵՀՏՓԱՌ ԵՒ ՍՐԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՄՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

ՅՆԵՐ-ԳԱՆՈ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՐԱԶՈՂԱԳ, ՄԱՐԱԳԱՍԱՄՄԱԳ, ՄԱՐԱՍՏԱՌ, ՄԱՐԱՄՈՂԹ

ՄԱՐԱԳԶԱՎ

+

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ՝

ԹԻՒ Ա. — ՇՐՋԱՆ Զ.

1873

ՏԱՐԻ Ե. — ՅՈՒՆՎԱՐ 31

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ԵՅԹՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ.

(Շարունակութիւն*)

ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ.

Մկրտութիւնն է լուսացումն կամ ընկըմունքն ի ջուր՝ Սրբոյ Երրորդութեան անուամբ՝ զերեւոյս ի «Կլէնական» (իսկ զչափահասեալս ի «Կլէնական և ի Ներգործական») մեղաց մաքրելոյ և արդարացուցանելոյ աղաղաւ, որով մկրտեալք կը սրբուին և կհոգեղարդուին Աստուածային շնորհօք՝ Նոր Ուխտիս Քրիստոսի:

Իսկ սկզբնական մեղքը Ադամէն յառաջացաւ, և ըստ այնմ Ադամաւ մահ մտաւ յաշխարհ, և Ադամաւ ամենեքին մեռանին¹⁾, զի որպէս ի միջէ մարդոյ մեղք յաշխարհ մտին, և ի մեղաց անտի մահ... որով ամենեքին մեղան... թագաւորեաց մահ յԱդամայ... և ի վերայ չյան-

ցուցերոցն, ըստ նմանութեան յանցուածոցն Ադամայ... զի դատաստանն ի միջէ յանցուածոցն անտի՝ ի դատապարտութիւն... — ապա ուրեմն որպէս միոյն յանցանօք յամենայն մարդիկ դատապարտութիւն, նոյնպէս և միոյն արդարութեամբն յամենայն մարդիկ արդարութիւն...²⁾ — Այս ինքն՝ պատուիրանազանց մեղսագործութիւնն³⁾ Ադամայ ընդդէմ կամաց Արարչին մերոյ Աստուծոյ⁴⁾՝ անիծիւք պատժեց զնա մահուամբ⁵⁾ ի մեղս, ընդ նմին և զհամայն սերունդսն: Որով ամեն մարդ կծնի «Կլէնական» (Ադամային) մեղքը՝ ինչպէս կզրէ Ղաւթ, յղանայ անօրէնութեամբ և ծնանի ի մեղս⁶⁾. Հետեաբար և ի մեղս մահուան դատապարտութեան ենթարկուած է անիծիւք:

(2) Հոմ. Ե. 12-18.

(3) Ծնդ. Գ. 6:

(4) Անդ. Բ. 17:

(5) Անդ. Բ. 17-19. — Յակ. Ա. 18. — Հոմ. Ե. 12, 17. Զ. 25. — Ա. Կորնթ. ԺԵ. 21, 22. — Եփես. Բ. 4. — Կորնթ. Բ. 13:

(6) Սաղմ. Ծ. 7:

(*) Տես ի ԺԱ. Բ. Նոյեմբեր Ամսագիր 1872 տարւոյ.

(1) Ա. Կորնթ. ԺԵ. 22.

Իայց Աստուածային նախախնամութեան շնորհ⁷⁾՝ անհուն դուժ և մարդասիրութիւն յողորմութիւն⁸⁾ շարժեցաւ մարդկային այնպիսի թշուառ վիճակի համար, որ մի մարդոյ յանցանաց և մեղաց հետեանք և դառն արդասիք եղաւ, և որպէս զի կրկին միով մարդով ամենեքեան արդարութեան արժանանան, հաճեցաւ իւր միակ և սիրելի որդին առաքել յաշխարհ⁹⁾, որ իբրեք բորդ Ադամ¹⁰⁾ թշնամւոյն յաղթելոյ և փոխարէնն արդարութիւն համասփռելոյ աղաղաւ՝ ընդունեց յանձն իւր աստուածային անիծիւք դատապարտեալ մարդկային մարմինը¹¹⁾, զոր և աշխարհակեցոյց Խաչին և անպարտ պատուական Արեան¹²⁾ գերմարդկային սքանչելի արդեամբք քաւեց և շնորհեց համայնաւարած սրբութիւն և փրկութիւն: Աւ ինչպէս Ինքն միանգամ՝ մեռաւ և թաղեցաւ¹³⁾ վասն մարդկային բնութեան, պատուէր աւանդեց օրինակաւ անձինն՝ զի հաւատացեալք ևս մեռանելով մեղաց՝ թաղեն իւրեանց հին կեանքը կամ սկզբնական մեղքը՝ մկրտուելով ի Վրիստոս կամ ի

մահն Վրիստոսի¹⁴⁾, որպէս զի ի նոր հողեոր կեանս վերանորոգ կենդանանան ընդունելով զՀոգին սուրբ¹⁵⁾ և զինքն — Վրիստոս — զգենուն¹⁶⁾:

Աւրեմն Վրիստոնէական հաւատոյ մէջ ամենայն աստուածային շնորհաց և խորհրդոց նախադուռն է Մկրտութիւնն, ևս նշան և կնիք՝ իբր զի նովաւ միայն կը զրուին ի դարութիւն Աննաց, կամ կը վաւերանայ հաւատացելոյ դաւանութիւնն ի Վրիստոս և կամ Վրիստոնեայ լինին, միանգամայն նորին երեւելի և զգալի խորհրդոյ անկրկնութիւն շնորհօք¹⁷⁾ կ'ընջուին սկզբնական մեղաց դատապարտութիւնք:

Ի տեղի թրիստութեան հնոյ ուխտին¹⁸⁾ — որ Խարայեացւոյն յայլազդեաց զանազանուելոյ սոսկ արտաքին նշանն էր ի մարմինն, — մեր Փրկիչ Յիսուս Վրիստոս ինքն սահմանեց Մկրտութեան խորհուրդը, նախ անձամբ օրինակ ցցոյց ի Յորդանան¹⁹⁾, — յորում Հոգին սուրբ իջաւ²⁰⁾, և Հոգին Աստուած յայտնեցաւ՝ ձայնիւ, Որդին՝ մարմնով, և Հոգին սուրբ՝ աղաւնտիկեալ, — միանգամայն պատուէր աւանդեց իւր աշակերտ առաքելոց և նոքօք համօրէն պաշտօնէից և հաւատացելոց Վրիստ. կրօնի

(7) Տիա. Բ. 11:

(8) Եփես. Բ. 4:

(9) Գաղ. Գ. 4: — Հռոմ. Ը. 5:

(10) Ա. Կորնթ. ԺԵ. 43:

(11) Յօհ. Ա. 14: — Ա. Տիմ. Գ. 12, 16: — Ա. Յօհ. — Գ. 2:

(12) Յայտն. Ա. 5:

(13) Մատ. ԻԵ. 30 — 60: — Մարկ. ԺԵ. 37 — 42: — Ղուկ. ԻԳ. 46 — 50: — Յօհ. ԺԹ. 50 — 40: — Գործ. ԺԳ. 29: — Հռոմ. Ե. 6. Զ. 10. Ը. 54. ԺԳ. 9: — Ա. Կորնթ. ԺԵ. 5: — Բ. Կորնթ. Ե. 43: — Ա. Թեա. Ի. 40:

(14) Հռոմ. Զ.

(15) Գործ. Բ. 58. ԺԹ. 5:

(16) Գաղ. Գ. 27:

(17) ՏԵՍ 43րդ ծանօթութիւնը:

(18) Ծննդ. ԺԵ. 10, 11 և ըն. ԼԸ:

(19) Մատ. Գ. 43, 46: — Մարկ. Ա. 9: — Ղուկ. Գ. 24:

(20) ՏԵՍ 19րդ ծանօթութիւնը և Յօհ. Ա. 55:

և Եկեղեցւոյ՝ մկրտել յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ ²⁴), և ի կնիք բանին յաւել, « Եթէ որ ոչ ծնցի ի Զրոյ և ի Հոգւոյ, ոչ կարէ մտանել յԱրքայութիւնն Աստուծոյ », ²²), ինչպէս և Առաքելաբ ուսուցին և մատակարարեցին զՄկրտութիւնն ²⁵):

Ըստ այսմ՝ որ մի անգամ ծնանի յարգանդէ մարմնաւոր՝ պարտ է զի միւսանգամ ծնանի և յարգանդէ Ս. Աւագանին ²⁴) իմն ի Հոգւոյն. վասն զի առաջնով ստացած և կրած սկզբնական մեղաց անէծք և դատապարտութիւնք՝ երկրորդովս կջնջուին և հաւատացեալն կազաւի, իբր զի ի մահն Քրիստոսի մկրտուած՝ կվերածնի ի հոգւոր կեանս Քրիստ. հաւատոյ և կրնծայուի յորդեգրութիւն երկնաւոր Հօր Աստուծոյ ²⁵):

Ապաքէն ո՞վ որ կհաւատայ ի Քրիստոս՝ նմա պարտ է մկրտիլ ի Զուր և ի Հոգին սուրբ:

Սակայն ոչ այնպիսի հաւատով և ըզդացմամբ՝ որպիսին էր Հին ուխտի ժողովրդեանն յամպ ²⁶) և ի ծով ²⁷), « Եկեմանայն ի Յորդանան ²⁸)՝ մարմնով լոկ

սրբուելով, որպէս Յովհաննու մկրտութեան խորհուրդն ևս միայն ապաշխարութեան համար էր ²⁹):

Վասն զի Քրիստոնէական հաւատով Պրոֆէսիւնն ներքին հոգւոր պրփարք և իշխարար խորհուրդն ³⁰)՝ թէ և Զրով կը կատարուի այն արարքուստ, և հաւատով լուացեալ Փրկի արեամբ ³¹)՝ ինչպէս որ նովու զնեալ և ապրեալ են Քրիստոնեայք ³²), մկրտեալն կմեռանի անիծից, ձրի թողութիւն կը գտանէ և շնորհիւ կիենդանանայ և կարժանանայ Աստուծոյ որդեգրութեան՝ ըստ որում կը կզրէ Հնորհային Ներսէս. « Յովհաննու մկրտութիւնն առաւել քան ըզՄովսէսին ապաշխարութիւնն միայն էր. իսկ Քրիստոսի ոչ ապաշխարութիւն, այլ ձրի թողութիւն և շնորհիւ որդեգրութիւն », ³³), ինչպէս նա և ժառանգակից Քրիստոսի ³⁴) և ժառանգ հանդերձեալ կենացն ³⁵) փառաց: Առանց մկրտութեան՝ բացառութեամբ անակրեկալ դիպաց՝ չիք հաւատ և փրկութիւն. ըստ որում՝ առանց հաւատոյ անհնար է հաճոյանալ Աստուծոյ ³⁶), ուրեմն և առանց մկրտութեան փրկիլն, վասն զի

(24) Մատ. ԻԸ. 19. — Մարկ. ԺԶ. 13.

(22) Յովհ. Գ. 5.

(25) Գործ. Բ. 58. 41. Ը. 12. 36. Թ. 18. Ժ. 47. ԺԶ. 13. 35. ԺԹ. 4. ԻԲ. 16. — Եբր. 2. — Հռոմ. 2. 5. — Ա. Կորնթ. Ա. 14. — Եփես. Դ. 5. — Գաղ. Գ. 27.

(24) Տիմ. Գ. 3.

(25) Հռոմ. Ը. 13. 17. — Գաղ. Գ. 5. 7. — Եփես. Ա. 3.

(26) Ելից. ԺԳ. 24. — Թու. Թ. 24.

(27) Ելից. ԺԳ. 22. — Ա. Կորնթ. Ժ. 2.

(28) Դ. Թադ. Ե. 14. — Ղուկ. Դ. 27.

(29) Մատ. Գ. 3. — Մարկ. Ա. 4. 3. — Ղուկ. Գ. 3. — Գործ. ԺԳ. 24. ԺԹ. 4.

(30) Ա. Պետր. Գ. 21.

(31) Ա. Պետր. Ա. 19. — Եբր. Թ. 14. Ժ. 19.

(32) Գործ. Ի. 28. — Ա. Պետր. Ա. 19. — Յայտ. Ե. 9. — Ա. Կորնթ. 2. 20. Է. 25.

(33) Մեկն. Մատթ.

(34) Տէս 25 ըզ ծանօթութիւնը

(35) Տիմ. Գ. 7.

(36) Եբր. ԺԱ. 6.

«որ հաւատայ՝ և մկրտիցի՝ կեցցէ, և որ ոչն՝ հաւատայ՝ դատապարտեսցի», (57)։

Վասն որոյ՝ Հայաստանեայց Ս. և Առաքելական Եկեղեցին՝ ըստ հնաւանդ և հեռատես սովորութեան Եկեղեցւոյ՝ իւրաքանչիւր մանկան ծննդենէ՝ մի քանի օրերէ զկնի —, իսկ եթէ ստիպողական առիթէ՝ հարկադրեալ է՝ անմիջապէս կրօնթայ ներկայացուցանել զերեխայն ի խորհուրդ Մկրտութեան, որ կարգաբանայ է ոչ քննական մեղաց զօրո-նէնական հասարակ Եկեղեցւոյ։ — Իսկ չափահասք պարտին նախ՝ ուսանել զհանգանակն հաւատոյ, հաւատալ ի ճշմարիտ Աստուած ի սուրբ Երրորդութիւնն ի Հայր և յՈրդի և ի Հոգին սուրբ, և ուսանիլ ըստ չափու քրիստոնէական պարտաւորութիւնքը խոստովանելով զմեզս և ապաշխտելով (58), և ապա մկրտուիլ, իբր զն ոչ քննական և ներքործական մեղքերէ մաքրուած՝ կարժանանայ մկրտութեան պարգեւած երկնային շնորհաց։

Իսկ ինչպէս Քրիստոս մի անգամ մեռաւ և յարեաւ, պարտ է զի Մկրտութիւնն ևս միանգամ լինի (59)՝ եթէ մկրտեալն անգամ է Առաքելական Բնութեան

նուր Մի Սուրբ Եկեղեցւոյ, և ըստ Նի-կիական Հանգանակին կրականի զՍ. Եր-

Մկրտութիւնն է դուռն ամենայն Խորհրդոց եկեղեցւոյ, ընդ որով կմտանն երախայացեալք յեկեղեցին Քրիստոսի, և թէպէտ ընդ այն շատեր մուտ կործեն, բայց բաւական է մի դուռն գրտանիլ ամեն մտանողաց համար։

Մկրտութիւնն է ի նշանակ մահուն Քրիստոսի, իսկ Քրիստոս մի անգամ մեռաւ (Հռոմ. Զ. 10.), ուստի Առաքեալն կուսուցանէ՝ թէ «Անշնար է մի անգամ մկրտելոցն, որք ծաշակեցին յերկնաւոր պարգեացն և կործանեցին միւսանգամ նորոգիլ յապաշխարութիւն, և վերստին ի խաչ հանել անձանց զՈրդին Աստուծոյ»։

Մկրտութիւնն է վերստին ծնունդ հոգեւոր, որով մարդ մեռանելով մեղաց՝ կվերածնի ի նոր հոգեւոր կիանս աստուածային շնորհաց ի Քրիստ. հաւատս. իսկ ինչպէս ծնելոյն դարձեալ յորովայն մօր մտանել և վերստին ծնանիլ անկարելի է, այսպէս որ մի անգամ ծնեալ է յարգանդէ Մօր Ս. Աւագանին ջրով և Հոգւով՝ ոչ ևս կարող է կրկին մտանել և ծնանիլ ոչ սկզբնական և ոչ ներգործական մեղաց համար, կհետեի ուրեմն թէ՝ մի է որպէս մարմնաւոր, նոյնպէս և հոգեւոր ծնունդ։

Ուրեմն Յոյնք ընդէր կրկինն Մկրտութիւնը (կրկնամկրտութիւն անել)՝ երբ պատահի Ընդհ. եկեղեցւոյ անդամներէն միոյն՝ լինել Յունական եկեղեցւոյ անդամ։ —

Թողլով այժմ նոցա եկեղեցականաց յառաջ բերած անպարծ փաստերը և ինքնահնար ճամարտակութիւնքը, — որ միշտ առաքելական Վանոնաց և Քրիստ. եկեղեցւոյ հիմնադիր մեր Փրկիչ Յիսուսի հրամանին հակառակ է, — կյիշեմք աստանօր միայն առաքելական Վանոնաց ճԺԵ կանոնը թէ՝ «Եպիսկոպոս կամ երէց, եթէ ճշմարտութեամբ որ ունիցի զՄկրտութիւն, և վերստին մկրտեսցէ զնա, կամ զպղծեալն յամբարշտութեանց մկրտեսցէ, անկցէ յեպիսկոպոսութենէն, որպէս ծիծաղելով զխաչիւ և զմահուամբն Տեառն»։

(57) Մարկ. Ժ. Զ. 16.

(58) Գործ. Բ. 58. — Ընդհ. Ընորհ.

(59) Քրիստ. Առաքելական և Ընդհանուր Ս. եկեղեցւոյ մէջ՝ աւանդեալ է մի անգամ կատարել Մկրտութեան խորհուրդը Քրիստոսի ճշմարիտ հաւատը դաւանողաց վերայ, զոր և առաքեալն կուսուցանէ (Եփես. Գ. 5.)՝ մի լինիլ Տեբ. մի հասարակ և ՄԻ ՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ, ինչպէս Նի-կիական Հանգանակն ևս կքարոզէ, թէ «Հաւատամք և ի մի միայն Ընդհանրական և Առաքելական եկեղեցի, ի ՄԻ ՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ելն»։

որդութիւն. վասն զի Տէր, յի Հա-
սար և ՄԻՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ, որպէս Հանգա-

Յունաց եկեղեցականաց այսպէս չարաչար մո-
լորուիլը նոր չէ և այն ոչ առանց կրից և ոչ
առանց քաղաքական նպատակաց, Թող մասնա-
ւորի ակնարկութիւնս Հայոցս նկատմամբ Մի-
թէ Յոյնք քաջ չգիտէին և համոզեալ չէին
Հայոց ուղղափառ դաւանութեանց ի մասին.
Վարի քաջ հմտացած էին, բայց կտքնէին մեր
նախնեաց միամտութիւնը խանդարել և չըջա-
նկատ հեռատեսութիւնը իսպառ վրիպեցնել,
թէպէտ չյաջողէին՝ մինչև անգամ երբեմն Եզր
կաթուղիկոսի նման զոմանս ի մերայնոց խորխո-
րատի եզրը գրեթէ բռնադատելով հասցնելով,
ուստի առաւել բորբոքուած ի նախանձ և առե-
լութեան կրիք կուրացած՝ չմնացին չարիք զոր
ոչ գործեցին ընդ դէմ մեր ցարդ, որով ինչպէս
նա և այլ հակառակ գործերով և բանիւք իբր
թէ Հայոցս սրտից կամին կսկիծ պատճառել.

Այն մեր Ազգի քաղաքական անկմանէն (4—500
Թ. Փ.) զկնի նոքա պատեհ գտան իրենաւն մի-
պատուակաւ առաւել ընտելանալ մեզ՝ Հայոցս
հետ, և խոստացան օգնել մեր հարստութեան վե-
րականգնման. և այնպիսի ընթացքներ բռնեցին՝
որպէս զի Հայք ինքնին ստիպուին դիմել ի նոյն
կեղծ կրօնական միութիւն, ևս մեր կարի տկար
վիճակէն ոգևորեալ ամեն հնարք ի գործ կոչէին,
մինչև անգամ երբեմն յայտնապէս կստիպէին
զՀայս՝ որ զիջանին կրօն. միութեան, Բայց երբ
չյաջողէին, մեր կրօն, հաւատալեաց և դաւանու-
թեանց մեջ մոլորութիւններ երևակայելով՝ մինչև
Արիոսական ևս անուանել զՀայս կյանդընէին, և
պատճառաւ իւր իմենը ուծացեալ և առ ինքեանս
դիմողները կրկին կմկրտէին և կմկրտեն, Իսկ բուն
նոցա բազմաքններն և նպատակներն էին — ինչ-
պէս և այլք սոյնպիսի ջանիւք կտքնէին և կտքնին,
— տեսանել զՀայս Յունական եկեղեցւոյ հետ
միացեալ կամ պարզապէս Գոռացեալ, — որում մի
փոքրիկ օրինակ թող լինի Պուլլարաց ներկայ
անցքը, որք մեզ նման քաղաքական հանգամանք-
ներէ ստիպեալ՝ Յունացմէ օգնութիւն չենդրեն,

նախ ևս կբարոյզէ. Հաւատալք և ի մի
միայն Րնդհանրական. Եկեղեցի, ի ՄԻ
ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ, և այլն:

Իսկ թէ զի՞նչ է մկրտութեան ձևը և
բանը, և ո՞ր, և ի՞նչպէս կկատարուի
Մկրտութեան արարողութիւնը, յաջորդ
թուով:

Այլ իւրեանց ազատ եկեղեցին կտրմէ և իւրեանց
լեզուաւ պաշտել զՆատուած, եկեղեցական արա-
րողութիւնը, իւրեանց եկեղեցին ինքեանք կա-
ռավարել կանձկան և խնդիրն բազմաձանօթ է,
և ոչ երբէք ի հաւատս մի տարբերութիւն կմու-
ծանեն, և միանգամայն կպատուեն զՅոյն. բայց և
այնպէս իբրև հերետիկոս բանադրուեցան —

Ապա ողջամիտք թող դատեն, եթէ որ տարա-
պարտուց Բոքս (Մատ. Ե. 22) անուանելով զիւրե
նղայր՝ գիհնին կպատապարտուի, հայաւ նոքա
ի՞նչ դատապարտութեան արժանապէս կենթար-
կուին՝ որ Ընդհ. Եկեղեցւոյ մասը կազմող ամբողջ
մի աղբը անարգելով՝ մոլորեալ կերեակային և
կրկնամկրտութեամբ կծաղրեն միանգամայն զԹի-
սուս Բրիստոս և զՀոգին սուրբ, որոյ համար
կվճուէ Տիրական բանն, թէ մի՞ թողցի նոցա մի
յայտ՝ յաշխարհիս և մի՞ ի հանդերձելուն (Մատ.
ԺԲ 31, 32. — Մարկ. Գ. 28, 29. — Լուկ.
ԺԲ. 10):

Անկատելի զի նոյնպիսեաց ի ձեռս Բրիստոնէու-
թիւնն և աստուածային խորհուրդք ի խաղս
դասուած, և նախատանաց և անհաւատից՝ ծաղ-
րածութեանց ենթակայացած են, թէպէտ ինչպէս
միշտ և ցարդ՝ նոյնպիսիք լեզուադարութեամբք
խանդարելով Բրիստ. Կրօնի պարզութիւնը, և շատ
քաշկուռութք փաստեր կմուրան և կպատճառաբա-
նեն իւրեանց քաղաքական նպատակները և ազգերը
ոչնչացնելու տրնութիւններն պատրուակելոյ հա-
մար, և իբր թէ Բրիստ. հաւատոյ նախանձախն-
դիր են, Ուստի կմնայ ողջամտաց ի սիրտ և ի հոգի
անչափ ցաւիլ իբրև աշակերտ Բրիստոսի և նախան-
ձախնդիր փառաց և պատուոյ Բրիստոնէութեան

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՃԱՆՍՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ

(Դարձնական)

Գրուի

Դադարական Գերմանացւոց. — Պատմող գաղթելոց. — Յաւա-
ջալիմութիւն նոցա. — Կրօն սոցա զնէ ի մօի գնալ յերուսա-
ղէմ. — Թէ աղղեցութիւն ունին սորա ի բնակիչս շրջակայից
Տփլիսոյ. — Արքեպիս. — Զեւ տանց Տփլիսոյ. — Բնակչութիւն
եւ տարազ գղեստու բնակչաց. — Ընդունելութիւն կուսակալին
Կովկասու. — Դեսպան Պարսից. — Ապագայ Կովկասու թորնայու.
— Բէլ Անդղիացի. — Արսէն աւագակ. — Աղնուականք Վրաց.
— Բագրատունիք եւ օրայեկանք. — Աւանդութիւնք զՍ. Գրիգորե-
— Ուխտատեղիք Մարկոփի. — Դախանայիկ յուխտատեղւոցն. —
Էսնաֆ Տփլիսոյ:

Որպէս լուայ, գաղթականք Գերմանացւոց
յայնկոյս Կովկասու են ըստ մեծի մասին Հայք
Վիրքներեցեցիք, որք կրօնական անբաւականու-
թեան առթիւ թողին զՀին Հայրենիս իւրեանց
յամի 1818 Վասն զի ի սմին ժամանակի ընդ
այլ եւ այլ փոփոխութեանց մուծան ի նոսա եւ
նոր երգք եկեղեցականք, Համարեալք առ շինա-
կանս ընդ դէմ վարդապետութեան Հաւատոյ իւր-
եանց, ուստի չկամելով թողուլ ի ձեռանէ զՀին-
սնն, զմիջութեանս Հարց նոցին, յանձն ա-
ռին գաղթել: Տէրութիւնն Ռուսիոյ ետ նոցա
բնակութիւն մերձ յՕտեսայ, այլ անդանօր չկա-
րացեալ նոցա կեալ լաւապէս, խնդրեցին եւ փո-
խադրեցան մեծաւ մասամբ ի Կովկասեան սահ-
մանս, ուր իսկզբանն մեծամեծ նեղութիւնք եկին
ի վերայ, հիւանդութիւնք, մահ խաշանց, նուա-
զութիւն բերոց երկրին, հետեանք անգիտանալոյ
զբնութիւն եւ զիղանակ (կլիմայ) տեղւոյն, բայց
զինի յաղթեցին այսմ ամենայնի, բազումք ի
նոցանէ փարթամացան ընչիւք եւ մեծ մասն այժմ
գտանի ի բարւոք վիճակի: —

Սոքա Հայատակն Աւետարանական Հոգևոր
տեսչութեան 28), եւ տէրութիւնն Ռուսիոյ չինի

միջամուխ յեկեղեցական գործս նոցա, պահպա-
նեն զսիրեցեալ երգս իւրեանց զառաջինն, ին-
քանք ընտրեն զբահանայս, զորս յառաջագոյն
զգուշութեամբ պատրաստեն յուսմունս եւ ի պահ-
պանութիւն վարդապետութեանց իւրեանց յար-
ժանաւորն ընդունելութիւն Հովուական աստի-
ճանի 29), բայց տես դու, զի դարձեալ արմատա-
ցեալ Հոգի կրօնական հերձման 30) եւ աստանօր
նորանոր ոսոս արձակէ:

Զգացումն կրօնական հարստահարութեան,
զոր բերին սոքա ի Հայրենի երկրէն իւրեանց, աստ
փոխեցաւ ի գաղափար, այն է քաջ հասու եղեն
թէ ճշմարիտ հաւատն ամենայն ուրիշ անկեալ է
եւ պարտի անկանիլ ի բովս փորձանաց թշնամոյն
մարդկային սեռի, ծանկան թէ յայսմ ժամանակի
մնայ միայն փոքրամիւ հօտ ճշմարիտ հաւատա-
ցելոց, եւ ըստ նախանցելոց գուշակութեանց մար-
դիկ պարտին ակն ունիլ գալստեան Մեսիայի եւ
հազարամեայ թագաւորութեանն, ուստի հարկ ի
վերայ կայ ճշմարիտ հաւատացելոցն պատրաստ
գտանիլ, յանձին կրելով զմաքրութիւն եւ զպար-
զութիւն նախնադարեան քրիստոնէութեանն, որ
է հրաժարիլ յամենայն ընչից եւ ստացուա-
ծոց, միայն զաւօրեայ պարէնս Հայթայթեալ,
եւ անցուցանելն զամենայն ժամանակս պարա-
պոյ յազօթս եւ ի պահս մերժելով զղեղ-
խութիւն բնական, Զայս գաղափար արժարձեցին
առաւել քան զառաւել հրատարակեալն ի Վիր-
քներեց գիրք Միքայէլի Հանոյ, եւ նշանաւոր աշ-
խատութիւն Իւնգա Շտեկլինգս, ուստի բաժանե-
ցան յերկուս մասունս, մասն որ առաւել խրա-
տամբեր էր, եւ զվախճան աշխարհի դնէր լինել ի
նմին աշխան, պահանջէր իսպառ զժողովարութիւն
յամուսնութենէ, եւ ոչ տանէր բնաւ բացառու-
թեան նոր ամուսնութեան իրիք, իսկ միւս մասն
ոչ ընդունէր զայնչափ մօտահաս վախճան աշ-
խարհի, վասն որոյ եւ ոչ այնչափ խիստ ըստ ա-
ռաջնոյն, բայց երկրորդն եւս կամէին թողուլ զինչս
իւրեանց զաստեանց, երթալ յերուսաղէմ եւ տե-

(28) Консисторія. Լատինարէն Consistorium. Ի բառէս
consistere, ժողովել ի խորհուրդ կամ ի խորհրդակցութիւն,
ուստի բառիս քոնսիստորիա իմացեալ լինի հոգևոր կամ ա-
ւանորդական Ստեան, որ վճռին եկեղեցական գործք, խոր-
հրդով բազմաց:

(29) Երանի Թէ եւ ի մերում աշխարհի անսանկար զայս նա-
խազոյն հոգաժութիւն յարգ մանք քնն զայս:

(30) Сепаратизмъ. Երբեմն տարանջնութիւն:

սանել թէ զինչ լինիցի. առաջնորդ նոցա, (առաւելապէս խտականաց մասին) էր յիսնամեայ կին ոմն ի նոսա իբրեւ խրատատու և զխաւորս Սա՝ որպէս հաստատէին՝ անթերի զիտէր ի բերան զԱստուածաշունչ զիրա. ուստի յամենայն ի խօսս բերէր զվկայութիւնս և ծարտար բանիւք իւրովք այնչափ ազգէր յամենայն՝ մինչ զի սկսան վաճառել զտունս և զանոս իւրեանց, բաշխել այլոց զինչա, և հաւարակաց գրել ի միջի. զպիտոյս կենաց, և կինն յուսադրէր զամենայն և ասէր, թէ ի նշանակեալ աւուրն առաջնորդեացէ ածցէ զնոսա յերուսաղէմ՝ ընդ նոյն ուղղութիամբ երկնից, ընդ որով նայն անկանի. —

Այլ իրազեկ լեալ տէրութիւնն արդել զնոսա ի ճանապարհէ և պատուիրեաց զի փոխանակ բազմութեամբ գաղթելոյ, առաքեցն նախ պատգամաւորս ի Տաճկաստան խնդրել զհրաման յինքնակայէն Տաճկաց վասն անցանելոյ յերկիր նորա և ապա թոյլ տացի նոցա երթալ. ընդ այս հաւանեալ ոմանց ընտրեցին արս երիս և առաքեցին ի Վ. Պօլիս. իսկ այլք՝ գողցին համօրէն բազմութիւնն ըստ թուոյ յիսնից զերգաստանաց թեկադրութեամբ պառաւ կնոջն պնդէին թէ ոչ կամինք դնել զյոյս մեր ի մարդկային իմաստութիւն և ի խնամս, այլ ի նախասահմանութիւն Աստուածաշին, յազդումն և ի բարբառ խղճի, որ խօսի ի փորոց որտի. Իբրեւ ամենայն ջան ի համոզել զնոսա ընդ վայր էանց, Պ. Վ. իշխանաւորն տեղոյն ընկալաւ պատուէր հրամանի բուն զօրութեամբ պահպանելոյ զնոսա. ազգ լինի նմա թէ պատգամաւորքն գալոց են յայս ինչ օր, և նա երթեալ հասաներ ի մէջ գիշերի և ունէր պահակօք զանցընդ որ անցանելոց էին, և ինքն ի քուն մըտանէ. նոր տին զգիշերն մերթէր, և ահա լսելի լինին ձայնք երգոց եկեղեցականաց. Պ. Վ. ընթանայ և տեսանէ զբազմութիւնն յերկուս կարգս բաժանեալ և առաջի նոցա յեշատակեալ կինն. սկսանի խօսել ընդ նմա և նա ոչ առնէ պատասխանի. ապա ըմբռնէ զկինն և անդէն զկայ առնուն ամենեքեան. յոն երգք կինն անկանի ի ծունկս, և ամենեքին նոյն օրինակաւ. յետ սահաւուց յարուցեալ սկսանի ասել բանս ինչ ի Ս. Դրոց՝ որք հրամային հպատակ կալ տէրանց

մարմնաւորաց, և յանձն առնու երթալ կալ ի տուն և սպասել վախճանի իրացն. չե հասեալ էին պատգամաւորքն՝ թողի մեկնեցայ ի նոցանէ. Բայց պարտ է ասել թէ գաղթականք Գերմանացոց ի սահման Տփլիսոյ ծաղկեալ են յոյժ, ուստի և պիտանիք բնակչացն Տփլիսոյ, որք զԵւրոպական վարեն կենցաղ. պիտանիք և զօրացն Ռուսաց, աստիճանաւորաց և պաշտօնակալաց. ի ձեռս նոցա է ամենայն այգեգործութիւն և պարտիզպանութիւն. սերմանն և պատրաստեն զխաւարտ (բանջար) և աճեցուցանեն զթոռնոս պիտանիս ի սնունդ. Վիրք ծոյլք են և անընդունակք աշխատութեան. սիրեն զօ. զգնտնանձոր (կարտօֆիլ), զննն կամ խնդրեն կամ գողանան ի Գերմանացոց, և մինչ ցարդ ոչ խորհին թէ և ինքեանք կարող են սերմանել և ունել, եթէ յանձն առցեն. առ որ զհետ դայ ասել. թէ որչափ և ծաղկեալ են գաղթականք Գերմանացոց, դարձեալ օգոտս յոյժ սակաւս բերեն շրջակայ աղբացն Վրաց և Թաթարաց. վասն զի Վիրք անհոգք են և ծոյլք և Թաթարք իբրեւ Մահմեդականք խորշին ի նոցանէ. Երանի թէ գաղթականութիւնս այս ի Հայաստան կալեալ էր բնակեալ, ըստ որում Հայք աշխատաւորք են յոյժ, տրամիտք և եռանդունք. այս հաւատացեալս եմ թէ Եւրոպական լուսաւորութիւնն փութով ունէր տարածել ի նոսա և աշխարհս ուռճանայր անթիւ բարութեամբք. —

Աղբիւրք փարթաւութեան Վրաց են անամենեկնք. Բայց սգբա ջանան ընդհանրապէս բազմացուցանել զոչխարս և զխոզս, զի և զխաւոր կերակուր նոցա է միս խողի և ոչխարի. հարցումն է, զիւրդ Վիրք կարացին հաստատուն պահանջել զքրիստոնէութիւնն և չանկանիլ ի Մահմետականութիւն, մինչդեռ նոցին թաղաւորք իսկ ի պահպանել զթագ գլխոյ իւրեանց առաջի Պարսից Մահմետականս անուանէին զինքեանս, և եկեղեցին նոցա այնչափ հարուածոց և նեղութեանց ենթարկեցաւ. մի ի հեղինակաց դնէ թէ այնու միայն, զի նորա չկարացին հրաժարիլ յերկուց զխաւոր բերոց երկրին, ի զինւոյն և ի խողենոյ. Շինականք Վրաց ուսնն զհաց երկցս անգամ յաւուրն, յառաւօտու, ի կէս աւուր, և յերեկո-

յի. յառաջին երկու նուագս կերակուրք նոցա լինին ըստ մեծի մանին սառն իրք. որպէս հաց, սոխ, բանջար ևն. (յառուրս պահաց), կամ կաթն մածուն, պանիր, ևն. (յուտեաց աւուրս). իսկ յերկրորդ ջերմութեան յառաջին նուագս

Յաւուրս մեր էր աստ ի Տփլիսի Արքեպիսկոպոսին (նորոյ Ժամանակացար. զնմանէ յիշատակելոց եմք յաճախ ի բանս մեր ի ստորեւ. ըստ որում նա հաղորդեաց մեզ զամենայն տեղեկութիւնս զհամաստեղաց իւրոց. — Սա զծագումն առնու ի մեծարդ տոհմէ, զիտաւորի (Հայաբնակ աւանի միջոյ. նուիրեալ էր սորա զանձն ի կրօնաւորութիւն և զպարութեան ունէր կոչումն ի մեծահաւատ չակ վանս Եջմիածնի. Յորժամ Պարրոզ ճանապարհորդեալ ի կողմանս յայնոսիկ երթայր եւ լանել ի զլուս Մասեաց, յայց ել վանից Եջմիածնի, և ցանկացեալ ունել զըք ի հմուտ տեղացեաց ուղիկից ինքեան, եղիտ զերիտասարդն Արքեպիսկոպոս յարմար պահանջման իւրոց, և ընդ նմա ուղեւորեցաւ. Տեսեալ զմեծահաւատարմ տաղանդ նորա տարաւ զնա ընդ իւր ի Գորպատ և ետ ի համարարանն տեղւոյն. ուր կացեալ զամ չորս, վարժեցաւ բարեքապէս յուսմունս համարարանին՝ մինչ զի յորժամ խօսէր և զրէր ի լեզու Գերմանական՝ ոչ որ կարէր որոշել զնա ի Գերմանացոց. կին էաւ Գերմանուհի և յամենայն կառավարութիւնս տան նորա Գերմանական տեսանիւր եղանակ և ճաշակ 51):

(*) Յաւուրս զի այրոյ յայն պատմական անյայտ եղեւ. այն է յաւուր միւսմ եղեալ ի տանէ այլ ոչ դարձաւ յետս. ընդ վայր անցին ամենայն ջանք և հետազոտութիւնք ինդրողաց զնա: Իսկ թարգմ.

31) Զպատմութիւն ուսումնական և անմահանուն առնս զնէ ի ճանապարհորդութեան իւրում, և Պ. Մորիկ վազնէր բայց ասոնցմէ վար չի մնար նաեւ Պ. Աբովեանին հետ ըրած ճանապարհորդութիւնս, որն որ ազգաւ Հայ է և կրթութիւնը՝ իսկական Գերմանացիներուն մէջ ընդունած է: Աս մարդուս պատմութիւնը շատ հետաքրքրական է. Պ. Աբովեան ինքեան ի վաղի տիրացունքէն մեկն էր, և քահանայական վիճակի որոշուած էր. Տարպատեան համալսարանի վարժապետ Պ. Բարդուղիմէի հայապատան ըրած ճամբորդութեան մէջ ինքեան ի վաղի տեսնելու երթալով, Աբովեան պատանեակը միայն գտնուեցաւ. վաղի մէջ որ Ռուսերէն կիսուէր. Բարդուղիմէի կաթողիկոսին աղաչեց, որ ան երեսուսարդ սարկա-

Բնակիչք Տփլիսոյ բաց ի Ռուսաց և Գերմանացոց (արհեստաւորաց, գործաւորաց, վաճառականաց) են զիտաւորաւոր երեքին աղգք. Վ. իւրք, Թաթարք և Հայք. Թաթարք (Թուրք) արհեստաւորք են, դարբինք, համեմատագործք ևն. Հայք զրեթէ առհասարակ վաճառականք են: առ Վիրս ազնուականք բազումք են. բաց ի սոցանէ գրանին և Անգղիացիք, Գաղղիացիք, Պարսիկք, Տաճիկք, Թաթարք, Քիւրդք, Ռուսներք և այլ ամենայն ցեղք Կովկասու, որչափ այլադասան աղգք են աստանօր, ունին ամենեքին զհոգեւոր տեսուչս իւրեանց:

Մէք ի տես ելաք և բնակարանաց աղգացոյ յիշատակելոց. Թաթարք չընկալան զմեզ ի տունս իւրեանց. զՀայոց շուկայս և հիւրանոցս և եթ տեսաք, իսկ Վիրք ստորին աստիճանի յակամայս

ազնիւ իբն ճամբորդութեան ընկեր ըլլայ. կաթողիկոսն Տարպատեան վարժապետին աղաչանաց զիջաւ. աս երկու ուղեկիցները եղբոր պէս իրարու հետ կապուեցան. ամեն դժուարութեանց և վտանգներու մէջ իրարմէ չէին բաժանուիր. ու աս կերպով ստացած բարեկամութիւնը մինչև Բարսոսին մահը տեւեց. Պ. Աբովեան Բարսոսին գիտութիւնը տեսնելով, ինք ալ գիտութեան ետեւը մը ստացաւ, ու անոր շատ կարգէր, որ զինքը Գորպատ իրկելու միջոց մը գտնէր. որպէս զի հոն տեղաց համալսարանին մէջ ուսում և գիտութիւն սովոր և կրթութիւն ինչ և իցէ Բարսոսին ձեռք բռնեցով բազմաբնի հասու: Իսկ ի կառավարութիւնը օգնութիւն ընելով Պ. Աբովեանը Գորպատի համալսարանը մտաւ. ուր վեց տարի ուսում սորվէին ետքը, իր հայրենիքը դարձաւ. ու իր հայրենակիցները զարգացնելու մեծ ետեւը ունէր. ուղեց մէկ դպրոց մը հաստատելու՝ որուն վախճանն ան պիտոր ըլլար, որ ռամիկ ժողովրդեան դպրոցներուն վարպետներ հանէ, ու աս միջոցը ապահով կերպ մը կկարծէր իր ազգին յառաջագիտութեանը ու կրթութեանը. բայց տեսնելով որ ասիկայ յառաջ պիտոր չէրթայ, Պ. Աբովեան ինքեան մէջ քահանայացու տղոց վարժապետ դրուիլ ուղեց, աս ալ շատ ընդգիտութիւն կրեց. որովհետեւ վաղի կըրէր Պ. Աբովեանին բողոքական Գերմանացոց մէջ ընդունած կրթութեանն ու գիտութեանն վերայ կառավարութեանը. ասոր համար Պ. Աբովեան եղաւ Թիֆլիզ զնաց. հոն դպրոց մը հաստատեց, ու հոնտեղաց յառաջուն գտնուած դպրոցն ալ անոր հետ միացուց. աս դպրոցը շատ անգամ գտցի. ու Հայ դպրոցի յառաջագիտութեանը վրայ շատ դարմացայ. տասնըտոյս տարուան տղէք կը կարգան ու կըրէին, Հայերէն, Վրացերէն, Թաթարերէն, Գերմաներէն ու Գաղղիերէն: Տես ճանապարհորդութիւն ի Հայ. Պ. Վաղնէրք. Թարգմ. Հ. Փ. Ֆ. 1851, երես. առաջին:

Թողուն մեզ մեծ գործել ի խրճիթս ի բնանց, որք յոյժ տգեղատեսք են. ի միջի ունին գիտորիկ վառարան, ի վերայ նորս խիաւոր բերան առ ի արձակել զծուխ. ի մի կողմն պահարան անկողնոց, իսկ ի միւսն արկղ հացի և այլոց պաշարաց, միայն գտանին առ սոսա գեղեցկաձև օրորոցք մանկանց. յառաւօտու, յերեկոյն Վիրք և զխաւարապէս կանայք նոցա զբօսնուն ի վերայ հարթ տանեաց կամ պատշգամբաց:

Հալիէ (ասպետ) Գամա հատ. Բ. երես 186 այսօրինակ նկարագիր տայ արտաբին կերպարանաց և բնաւորութեան Վրաց. «Վիրք են բարձրահասակք, քաջանձնեայք, և արծուունկն. աչս ունին սեւաւ և վայելչահայնացս. բնութիւնն ծընանի զսոսա քաջակորով զինուորս, ժիր հնծեւազօրս, այլ առաւել ընդունակք և վարժեալք են ի կողմնակի կամ ի մասնաւոր պատերազմունս քան ի մեծս և կանոնաւորս. քաջք են սօքա, այլ զաժանք, հիւրասէրք՝ բայց լուսէրք. մտացիք, այլ տնուր. իսկ զեղեցկութիւն սոցա յայտնի է համօրէն աշխարհի, »:

Դեպ եղև ինձ մտանել երրեմն ի կրպակ Հայ առն ուրումն, գնել զմանրամասն իրս. և խորամանկ Հայն ջանայր խաբել զիս. Հայք բնակիչք Տփլիսոյ առաւել են քան զայլս, այն է հասանն ց10.000: Սորա գործունեայք են, աշխատասէրք, և հանձարաւորք փոքր առ փոքր գնելովն, ի վարձու և յաւանդ առնելովն զկալուածս և զինչս Վրաց, ինքեանց սեպհականն: ուստի և Վիրք ատեն զնոսա. բայց Հայք զոգջիր խարբայք են առհասարակ (32). միայն գողութիւն

(32) Ուստի արդեօք տեսա՞ր արդոյ հեղինակն խաբեբայս տնտանէ զՀայս, չէ՞ յայտ. զի բաց աստի չիք տեսանել ի բողմոյտի ճանապարհորդութեան նորս այսպիսի խօսս: բաց ի խոտովանելոյ միշտ զմեծամեծ արժանաւորութեան և ագնաւորին գոն նոցա՞ դայս. ևս չլինէ, ինքն արդեօք խաբեբայ անունը կնքէ նոցա, յիւրոց համոզմանց, իթէ յայլոց լսելով. թէ և որպէս փոքր ինչ ի վեր անդր եցոյց, ի մտանել ի կրպակ Հայ մանրախաճառի ուրումն, ջանացեալ է խաբել զնա, բայց անհաւատակ է կարծել թէ ուսեալ այցելուն զայս միայն հիմն առեալ ասիցէ:

այս ինչ ոք ջանայր խաբել զիս,

այս ինչ ոք Հայ էր.

ապա ուրեմն Հայք խաբեբայք են:

սակաւ երբէք տեսանի ի նոսա. Վիրք համարին աղնուարարոյք. սակայն հասարակ ժողովորդ նոցա գողանայ զմեղը և զմեղու, չգրեալ գայն ի մեզս. իսկ Թաթարք նշանաւորք են ի գողութիւնն, մասնաւոր անասնոց, Սօքա չսիրեն ընդ երկար աշխատել. պարապեն երկրագործութեամբ, միայն առ հարկի հայթայթելոյ զպարէնն. յարգելի է առ նոսա խաշնարածութիւն և լծախառական կենցաղավարութիւն և եթէ չունիցին սեպհական խաշինս՝ վարձու ծառային այլոց ի գործ հովուութեան. չսիրաւորք են ի կերակուրս, այլ սիրեն յոյժ զմիս ձիոյ:

Պ. Զայլցման պատմեաց ինձ լի է դամա 25 յառաջ քան զայս, երբ միայն միահարկ տունք գտանէին ի Տիֆլիս Եւրոպական ճարտարապետ

Միթէ ինքեան բարեմիտ Եւրոպացւոյն զէր յայտ, թէ ամենայն ազգ պարունակէ յինքեան դայնպիսի շահատ, որ բացառութեամբ համարին յընդհանրոյ, մասնաւոր սոքա (և Շոպին Բուսա արեւ չհասնիրութիւնն բազում անգամ արկանէ զնոսա ի խաբեբայութիւնս) հանդիպեալ են զժողդարաւոր աղքատ և աւարի անձանց. յորս սովորական է առ յարկի հայթայթելոյ զապրուստին ճար, ստել, չղղբորթել, ևն: Միթէ պակասին այսպիսիք առ Գերմանացիս, պակասին այսպիսիք առ Բուսս, առ Վիրք և առ այլք. և զարձեալ եթէ տնտեսանքի ճշմարտութիւն է թէ ամենայն չարիք մտանեն ի միտս մարդոյ յանուամբնութենէ. և յայտ քան զմեզ Լաւադայն համոզեալ է Եւրոպայ, և միթէ Հակառակուղին, լուսաւորեալ Եւրոպացին տկարանայր գիտել և չկարէր ի դէպս դէպս պատահեալ սին խաբէութիւնս անուամբնութեան նոցին դրել արդիւնս, և ոչ ի քանի մի զարտուղութեանց զարբողութիւն: ազգին ի պարտաւանս առնել և խաբեբայս անուանել Բուստի ես համոզեալ եմ թէ արդոյ հեղինակն ոչ ինքեմէ համոզմամբ, այլ ի բանից անեալ կարգէ նախանձամիտ և չարաթայն օտարաց ոմանց. կրօնական ատելութեան առթիւ խէթ և արհամարհան տածողաց առ ազգս մեր ընդ որոց ծանօթս տուեալ իցէ հեղինակին, և բանից նոցա հաւատացեալ պարզմտութեամբ. օտարաց ասեմ, որք սովոր են և չամաչեն այսպիսի աղտել մականաւամբ բասել և պարտաւել զազգ մի աղնուարին, որ հաղթաւոր երկնածիւ պարգեւք մատուր և բարոյական կարողութեանց վերագոյն է քան զինքեանս, այլ այդ արտասուել լիճակ եհաւ նմա. զի , ապա թէ ոչ, արդոյ հեղինակն ոչ ընդ Հայս վարեաց երկար կենցաղ և ոչ ընդ Վիրս, զի է զի ի վեր անդր զՎիրս աղնուարարոյս անուանէ, և զՀայս խաբեբայս. երբ քննեաց, ստուգեաց կամ զփորձ կառ նոցայն տղնութեան, և մերոյս խաբէութեան:

տուութեամբ շինեալք, և այնք արքունականք. և նաճանգապետին, ք. վերատեսչի ամրոցին, ք. դատարանն. այլ ամենայն շինուածք յայնժամ գոցցես չունէին մինչև անգամ զանկէսուոր լուսամուտս. այլ ի ձմրան ծնիւթին զնոսա թըղթովք տամկացելովք ի ձիթոյ, իսկ յամրան բաց էին միանգամայն, կրպակք և մթերանոցք վաճառականաց համբէն միայակք: Տարազ Վրացի զգեստուն էր յայնժամ սովորականն յամենայն բնակիչս Տփլիսաց 33): Կանայք սկիզբն արարին մուծանել ինչ ինչ փոփոխութիւնս ի ձեւ զգեստուց. վատաբարոյքն ի կիր առին զԵւրոպական սպիտակ սունապան և օդիս, մինչ Վրացի ձեն թոյլադրէր միայն զգննուլ մաշկեղէն մուծակ և յեյանեին ի տանէ բարձրակրունկն սօլիւր. ի սկզբանն մատամբ ցուցանէին զնորաձեսն, իսկ այժմ՝ գրեթէ ամենեկին զնոյն ունին ձեւ. զարմանք զի աստ յոտից սկսանի փոփոխութիւնն հանդերձից, իսկ ի Գերմանիա ի զխոյն:

Գտանիկ այժմ ի Տփլիս և վարժարան օրհորդաց, ուր աղջկունք Վրաց խօսին ի լեզու Գաղղիարէն, և ընթերնուն զվկայասանութիւն Բալլզակայ. բնագում անգամ չոքայ և ի վաճառանոցս քաղաքին, որ հետաքրքրական է յոյժ օտարին. ի կիւրակէի քրիստոնեայք փական զշուկայս, միայն Մաճմեստականք դռանին վաճառողք, սակայն անդ հաւաքին և պարսպակաքն ի գործոց. աստ է տեսանել խումբ մի արանց խոնեալ կուտակեալ յայսմ վայրի, և ի նոսա երգիչք (աշուղք), յորոց մին զերգս երգէ Պարսից, Թուրքաց և Վրաց, և այլք դաշնաւորեն զնուագարանս եղանակի ձայնի նորա. և են երգքս սովորարար կամ սիրոյ, կամ զլուցազանցն անցելոց ժամանակաց. խումբ մի յայլում տեղւոյ, և ի նոսա ոմն՝ որ պատմէ մէկս (հէքիաթ, մասալ) և առաջակելալ աւանդութիւնս:

Լուաք աստանօր և զանժամանակ ամուսնութենէ. օրիորդ տանամեայ տուեալ լինի առն. սովորութիւնս այս. մնացեալ է ի ժամանակաց անտի. յորժամ աղջկունք Վրաց վաճառեալ

լինէին ի կանանիս Մաճմեստականաց, և թագաւորք նոցա յաղիշտակեալ զըստերս հալստակաց իւրեանց վաճառէին ի շահ անձանց. իսկ ծնողք առ ի պահպանել զըստերս իւրեանց ջանային վարագոյն ամուսնացուցանել ընդ առն. թէ և այժմ օրէնք Ռուսաց արդելուն զամուսնութիւնն մինչև ցվեշտասանամեայ հասակ 34), սակայն չէ զիւրին եղծանել սովորութիւն ինչ. յանժամանակ ամուսնութենէն է զի յայսօրիկ կողմանս պատճառի արտաքոյ կարգի մահ նորահաս կանանց 35):

Ի 16-ն Օգոստոսի՝ ներկայացայ ընդհանուր հրամանատարին Սովկասու գնեկալ Նիյոգարտայ. ընդհանուր հրամանատար Սովկասու է փոխարքայ, և ընդունի մեծ պատիւ ի դրացի ազգաց Ասիոյ. ամենայն կուսակալ՝ որ նոր ի պաշտօն մուտ գործէ՝ առաքէ դեսպանս ի Թէհրան յայտ առնել Վեհ. Շահին զպաշտօնն իւր. և նորին Վեհ. առաքէ նմա անյապաղ զիւր դեսպան ի շնորհաւորել զիւր կոչումն, ի մատուցանել զողջոյն սիրոյ և զշքանշան իւրոյ տէրութեանն զողջոյն սիրոյ և զշքանշան իւրոյ տէրութեանն. ըստ ասացելոցս ի սմին ժամանակի էր ի Տփլիս դեսպանն Պարսից եկեալ ի շնորհաւորութիւն պաշտօնի գնեկալ — ատիւտանտ Նիյոգարտայ. իսկ ընդունելութիւն նորա որոշեալ էր լինել ի միում աւուր

(34) Արգելուլ ամուսնութիւն մինչև ցվեշտասանամեայ հասակ օրինադրեալ է մասն Ռուսաստանաց. իսկ Վովկասու, զորքատանամեայ հասակ. զի ընդ կլմայ տեղւոյս, վաղաքոյն յարբունս հանէ զբնակիչս քան զհիւսիսարեակս. Եւրոպեաներալի սուրբ Հայրապետն մեր կանոնադրէ յամուսնացուցանել զերկոտասանամեայ հասակ դստերն, և չորքատանամեայ ուստերն. անկատարք են երկուքին հասակք ևս յամուսնութեան. բայց երեւի զի ի ժամանակակից հանգամանաց ստիպեալ էր սուրբ Հայրապետն թշուառել վաղաքոյն ամուսնութեան. որոյ արգելումն գուցէ ոչ բարեւոք. հետեանս բերէր յայնժամ ի ժողովրդականս:

(35) Վնասակաք այս սովորութիւն տարածամուսնութեան արմատացեալ մնայ ի մեր ժողովուրդս վիճակացն Ղարապաղու, Սիւնեանց, և հին հախիբեանի, յանհաղութիւն թոյլ և դանդաղ վիճակաւորաց. մեք ինքնին տեսաք երկիցս և երկցս ի հարսնութիւն ամեալ ութամեայ և իննամեայ աղջկունս. դժուարին ինչ է արդեօք զառաջոյ առնուլ այսօրեակ անկարգութեանց:

(33) Յայտ է թէ և ոչ ի Մաճմեստական օրք ջանան միշտ որոշիլ ի Քրիստոնէից ի հանդերձս և յայլ իրս:

այն է ի 17 օգոստոսի. հրախրկաց և զիս կուսակալն ներկայ գտանել ի նոյն հանդէս. յամաբանոցն իւր արտաբերեց քաղաքին. Յերկոստասան երրորդ ժամուն ժողովեցաք ի մեծ գահին՝ արքունեաց փոխարքային ի վերայ ճանապարհին կանգնեցան կացին զօրք և նուազածուք. իբրեւ հմուտ դեսպանն ի ներքս, ընկալաւ զնա կուսակալն առ դրան գահէն, ուր ժողովեալ էին պիսաւոր աստիճանաւորք պաշտօնակալք, և աւագանին Վրաց. էր նա (դեսպանն) այլ բարձրահասակ, ամրակազմ և նիհար. ի շարժմունս քաջակիրթ և յաջողակ. կերպարան նորա արտայայտէր ղկորովութիւն և ղթափանցողութիւն մտաց նորա. խօսէր ազատ ընդ կուսակալին ի լեզու Վաղղիական, նստեալ ի վերայ բազմոցի երկոցունցն ի միասին.

Աստ ծանօթս տուեալ քանի մի Ռուս պաշտօնակալաց, առի զանազան տեղեկութիւնս հետաքրքրականս. զօ. սոքա են.

ա. Դժուարաւ թողատրի Ռուս ղինուորաց պարտիւ ի հասարակաց գործս, որպէս յուղղութիւն ճանապարհաց և կամրջոց ևն. որք ամենակարեւոր աշխատութիւնք են կողմանցս. միայն առ իւրաքանչիւր ղինուորական գունդս որոշեալ է տեղի աշխատութեան ղինուորաց. սոքա ուսեալ են զբազմակերպ արհեստս, և ի շահ անձանց իւրեանց պատրաստեալ վաճառեն բազում անգամ կահ ու կարասիս, զէնս, կառս, նուագարանս ևն. գոյացեալն յայսպիսեաց արդիւնք մտանեն յառանձին գանձարանն գնդի իւրեանց՝ որ գտանի ընդ հսկողութեամբ և պահպանութեամբ ուոցին իսկ ղինուորաց. աստի ղվարձ աշխատութեանցն հանեալ, ղպլսն ի պէս պէս օգուտս ի կիր առնուն. գտանին երբեմն այնպիսիք ի սոցանէ, որք յորժամ ազատին ի ծառայութենէ, տանեն ընդ իւրեանս մինչ հաղար ր. արծ. բաժին. Սոքա անարդիւ կարեն ամուսնանալ եթէ կամեցին. այն օգուտ է ամուսնացելոց, զի կանայք նոցա լուանալով և կարելով ղհանդերձս ևն, օգտին ոչ սակաւ, բայց և այն արդիւնք մտանէ ի գանձարանն գնդի. ամուսնացեալքն սակաւ երբէք դառնան ի հայրենիս, այլ բնակին ընդհանրապէս յայսոսիկ սահմանս. եթէ ուրուք կին, որդիք, ևս

և եղբարք մնան ի Ռուսաստան, և ինքն կամի բնակել յայսոսիկ կողմանս՝ կարէ իննդրել ղի ի հաշիւ արքունի առաքեսցեն ղնոսա առ ինքն, միայն թէ կամ իցէ նոցա. Շվարիէ Գամբա, որ ճանապարհորդեաց ի Վովկաս ի 1820 ամէ ց1824 ամն և ի լոյս հան ղղիտողութիւնս իւր ի Փարիզ յամի 1826 յորժամ դայ ի խօսել ղզինուորաց, որք բնակութիւն կալեալ մնան յայսոսիկ կողմանս, ասէ. «Այժու սկզբամբ միայն Ռուսիա կարէ ղիւրացուցանել ղապաղայ տիրապետութիւն Ասիոյ. հարկ է յամենայն ուրեք հիմնել նորանոր քաղաքս. զայս արար միայն Աղէքսանդր մեծն, որ յընթացս երկուց ամաց տիրապետելոյն իւր Ասիոյ հաստատեաց աւելի քան զ40 քաղաքս, և յիւր անունն գնոսա կոչեաց».

բ. Անցք Փօն Թուրքայու պաշտօնակալին. Սա ոչ ընդ երկար ինչ ժամանակաւ ազատեալ էր ի գերութենէ 2 երբեղաց կամ լաւ ևս ասել Ուզբեկաց. որոց կալեալ զնա կապեն ի շղթայս ծանունս, և յորժամ սկսանի առ ցաւս սրտին բողբբել զի ազատեսցեն ի շղթայիցն, ասեն ցնա. «Եթէ կին լեալ էր քո՝ յանձնէրք զբեղ ապաւ. քէն ի պահպանութիւն կանանց. այլ ղի այրես արխանիւրս, և առն հարկ է կրել ղնեղութիւն միայն ի շղթայս».

գ. Սոքա (2 երբեղք) առ ամենևին բերին վատթարութեամբ, մինչև անգամ զԱհմեդի ղիմեալս առ նոսա, ի գործս ծառայականս տանջեալ չարչարեն. Բէլ անուն Անգղիացին երկար եկաց ի նոսա. ի սկզբանն յարգէին զնա. այլ իբրեւ տեսին թէ ոչ ինչ խօստմունս արար նոցա ի մասին օգնութեան Անգղիացոց ևն, ընդ վայր անցին, կամէին իբրեւ խռովարար և խարհրայ որ ունել զնա, որ փախուցեալ ղերծաւ. միայն կառավարն իմ Գերմանացի զաղժական ասաց ինձ, թէ ես բազում անգամ լեալ եմ առ նոսա և ոչ մի փնաս տեսի ի նոցանէ. յարգանք ընդունեն զճանրաբարոյ Գերմանացիս.

դ. 2 էր ումբ երկիւղ յորժամ ճանապարհորդէ ի Մինգրելիս, Եմերէթ և ի Վիրս. այլ իբրեւ մերձենայ ի շէնս Մահմետականաց, վտանգք պէսպէս կան մնան նմա յերեսաց աւաղակաց. և

այնչափ Երկիրը չէ՛ր լի թէ կամեցիս զբօսանաց արդազաւ հեռանալ ի Տփլիսիաց գէթ կէս ժամու ճանապարհաւ՝ պարտիս առնուլ ընդ քեզ գէնաւ Ի գէպ գայ անել աստանօր և զպատմութիւն աւագակին Արսէնի ունէր սա ասնն սեպհական կրպակ ի Տփլիսիս և հարեայ ի սէր դստոր Բարաթով^(*) իշխանին (կնեազ) խնդրէ տալ ինքեան զձեռն նորա՝ Հայր աղջկանն առաջարկէ նմա հատուցանել զգումար ինչ ի ստանալ զգումար իւր Արսէն զամբողջն ջանացեալ հայծայթէ զպահանջեալն այլ իշխանն յետս կացեալ ի խոստմանցն պայմանս նորանորս առաջի առնէ նմա յայնժամ Արսէն գողացեալ գիշերայն զընտիր ձի նորա՝ առնու զաղջիկն և փախուցանէ ի լերինս՝ այլ կալեալ զննն զնա ի բանտի յանցանել քանի մի ամաց արձակի անտի սակայն իշխանն արդէն տուեալ էր ի կնութիւն այրում զգումար իւր զսիրուհին նորա ուստի թողեալ Արսէնի զքաղաքն անկանի աւագակութեամբ ի լերինս և զամս բազումն զորդեցուցանէ զշրջակայս Տըրխեաց Բազում ինչ պատմեն զսէգ և վիհանձն բնաւորութենէ նորա և ունէր ասնն ընդ համարձակութեանն զկամակոր արութիւն և անօրինակ զօրութիւն քաջութեան ուստի ոչ որ կարէր կալ նմա ընդ գէմ յաւազակին առնոյր որ ինչ կարեօրն էր ի պիտոյս իւր գէպ լինի մեծափարթամ վաճառականի ուրումն որ ունէր ընդ իւր մեծագումար դրամ անկանի ի ձեռս Արսէնի և սկսանի խնդրել ի նմանէ զթութիւն յայնժամ թողեալ զնա ազատ և անվնաս պատուիրէ միայն երթալ յայս ինչ տեղի և հատուցանել ընդ նա զշորս ր պարտաւ — Գին հատեալ էր զլից նորա այլ ոչ որ կարէր առնուլ զայն միայն կնքահայր նորա ետ ի մօր հնարիւք ունել զնա ուստի յաւուր միում հրաւիրէ ի տուն իւր

իր ընդ նմա խորհուրդ առնելոյ աղագաւ զառնին գործոց առնու զսուր նորա կախէ զորմոյն և զհետ լինի ամենայն ջանիւք թմրեցուցանել զնա զինեաւ այլ անդէն լսելի լինին ձայնք և զղղղիւնք թշնամեաց շուրջ զտամբ « զի՛նչ է այս » հարցանէ Արսէն տէր տանն գունաթափի յայնժամ գոչէ Արսէն « զաւ պատրաստի ինձ » և ահա յարուցեալ անդէն արկանէ զինքն ի վերայ ձիոյն և մտրակեալ ածապարէ ի փախուստ հրացանք արձակին զկնի նորա ձին վերաւորի և ինքն անվնաս զերծանի յայնժամ օրէ կնքահայր նորա կայր ի մեծի տաղնապի և ննջէր ի մարդաժողով ի բազմութեան

Յետ անցիցս՝ կատարի յաւանն Մարկոփի եկեղեցական տօնահանդէս ինչ ուր ժողովին մեծագումար բազմութիւնք երեւի անդէն և Արսէն կէս մասն բազմութեանն ճանաչէր զնա այլ ոչ ցուցանէր յարտաքին երես զճանօթութիւնն մերձենայ առ Օրպիւհան իշխանն որ գտանիւր անդ ընտանեօք իւրովք և խնդրէ բաժակ մի զինի իշխանն կատարէ զխնդիր նորա « ճանաչէ՞ս զիս » հարցանէ ցնա « այդ ճանաչեմ զքեզ Արսէն ես դու » յայնժամ ցուցեալ նմա մատամբ զաստիճանաւոր ոմն նստեալ ոչ հետի ի նոցանէ՝ ասէ « խնդրեա ուրեմն ի դմանէ տալ ինձ զսուսեր իւր » « խնդրեա դու ինքնին » կրկնէ իշխանն գնայ Արսէն և խնդրէ այլ աստիճանաւորն բարկութեամբ մերժէ զնա զայն տեսեալ իշխանին մօտ երթայ և առանձին խօսալ ինչ ասէ յունկն նորա և նա տայ զսուսերն յետ փոքր ինչ ժամանակի գայ կրկին առ Օրպիւհանն և ասէ « հաճոյ թուեցաւ ինձ ատրճանակդ քոյ տուր ինձ զայն » ուղղէ իշխանն զոտս նորա և ասէ « արի առ » յառաջ գայր Արսէն և այն ինչ պատրաստի էր իշխանն արձակել զատրճանակն զուարթածաղիկն տիօք իշխանուհին աղաղակեաց իսկոյն « ի պատիւ սրբոյ հանդիսիս մի՛ հեղուք զարիւն » Արսէն զիմեալ անկանի յայնժամ առ իշխանուհին և ասէ « դուք ազատեցիք զկեանս իմ թող տուք ինձ համբուրել զձեռն ձեր » և ծածկեցաւ յամբուսէն ոչ և ս կամեալ մեղանչել ի սրբազան հանդիսին և ի միւսում աւուր դարձոյց զսուսերն տեսուն իւրում

(*) Շառաւիղ տունին գտանի ի Ռուստաման քաջ յառաջ բերեն զժազման իւրեանց սկիզբն յԱրտաշէսէ արքայէն Պարսից ուստի և տուաւ նոցա կոչումն « Երկայնաբազուկ » (Բարաթով, Երկայնաբազուկ) մի ոչ չփոթեցէ զայս տուն ընդ « Երկայնաբազուկ » տունին Ռուսաց որ յառաջ Գայ ի Թիւրքի իշխաննէն վարեայսքոյ գոյ և առ Հայոց տունմ պատուեալմեծաբոյ անուամբս « Երկայնաբազուկ » Արդութեանք

Որք պատահէր ի պաշտօնակալաց և աստի-
ճանաւորաց Ռուսաց ի ճանապարհին, հրաւիրէր
առ ինքն առնել նախաձաշիկս և ամենքին ըն-
դունէին զառաջարկութիւն նորա. այլ յառեւ
միում ի մենամարտութիւն մտնալ կորուսանէ
զկեանս: Սա ընկերակցօքն իւրովք նստի առ
ճանապարհան Տփլիսոյ. և ի նմին ժամանակի
անցանէ ընդ այն ազնուական ոմն Իմերեթացի
ծառայիւ իւրով. Արքէն հրաւիրէ զնա ի նախա-
ձաշիկս, այլ միւսն մերժէ ասելով թէ կարեւոր
գործս ունիմ. իբրեւ նայն հեռանայ փոքր ինչ,
ասին ընկերքն ցԱրքէն. «մի՞թէ հաւատաս դու
թէ գործս ունիւ նա, ոչ, այլ զի խղճէր ըմպել
ընդ քեզ զղինի» . «մի՞թէ» հարցանէ. «այո»
պատասխանեն. և ահա անդէն նստեալ ի ձի եր-
թայ հասանէ նմա, և վերադառնալ հրաւիրէ. և ի
չանսալ նորա՝ երկրքին ևս մերկեալ զսուսերս
մտանն կատաղաբար ի պատերազմ. Իմերեթա-
ցին երկիցս առնու վէրս. իսկ Արքէն անվնաս
մնայ տակաւին. յայնժամ դառնայ առաջինն առ
ծառայն իւր և ասէ զպայքամամբ. «իբր ժուժէ
սիրտ քո տեսանել զմա՞հ տեսաւդ յօտարէն» .
յայնժամ ուղղեալ ծառային զհրացանն դէպ
Արքէն սպանանէ զնա ի տեղառջն:

(Շարունակելն)

ԱՐԻՍՏԱԿԵՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍԵՂԱԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՍԿՋՐՆԱԿԱՆ ԲԱՍՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԲՆՈՒՐԵԱՆ ԵՐԵՒԱՆՑԱՆԵՐԸ

(Շարունակելն):

2.

Օրի հասածը.

Մենք պիտենք որ մարմինները տաքա-
նայլու միջոցին լայնանում են: Այդ պատ-
ճառով եթէ ասենք մէկ խորանարդ ոտ-
նաչափ երկաթ և սկսենք տաքացնել, նո-

րա ծաւալը կը մեծանայ: Երկաթի մաս-
ները կսկսին հեռանալ միմեկից և ա-
ւելի մեծ տեղ կը բռնեն, քան թէ մի խո-
րանարդ ոտնաչափը: Այդ պատճառով
մէկ խորանարդ ոտնաչափ տաքացրած եր-
կաթի մասները փոքր կը լինին: Ուրեմն
երբ որ մի խորանարդ ոտնաչափ պաղ եր-
կաթը տաքացնում ենք, նա սկսում է թե-
թեւանալ:

Մեր առնենք մէկ կլոր յատակով լայն
աման, և նորա մէջ ջուր ածենք: Հետոյ
այդ ջրի մէջն ածենք փոքր ինչ փայտի սը-
ղոցուածք և սկսենք վարի կողմից տաքաց-
նել: Մենք կը նկատենք որ փայտի փրշ-
րունքները՝ սկսում են շարժել ամանի
մէջ, մէջ տեղովը բարձրանում և կողքեր-
քով վար իջնում: Դնչո՞ւ է այդպէս լինում:
Չորսը վառ հաղորդողներից է, այդ
պատճառով երբ որ սկսում ենք տաքաց-
նել, ջրի այն մասերն են տաքանում, որ-
ումք դիպչում են ամանի յատակին: Տա-
քանալուց ջրի մասները սկսում են լայնա-
նալ և թեթեւանալ. վերայի եղած պաղ
մասները ծանր լինելով վար են իջնում
և բարձրացնում թեթեւներին: Այս կեր-
պով վերեւի պաղ մասները անդադար
վար են իջնում տաքանում կրկին բարձ-
րանում և նրանց տեղ բռնում են նորէն
պաղ մասները: Այդ նկատելը շատ հեշտ
է, եթէ ուշ դարձնենք փայտի վիշրունք-
ների շարժմանը, նոցա վայր ու վեր լինե-
լուն: Որովհետեւ ամանի յատակի միջին
մասն է տաքանում, այդ պատճառով, այդ
ուղղութեամբն էլ ջրի մասերն են տաքա-
նում և բարձրանում, իսկ կողքերիցը
ցածրանում են դէպի յատակը ջրի պաղ
մասները:

Իսկ եթէ սկսենք հեղուկ մարմինները պահելցնել, նոցա ծաւալը աստիճանաբար կը փոքրանայ և նոքա կը ծանրանան: Այդպէս հեղուկ մարմինները կը դառնան հաստատուն մարմիններ, և այն ժամանակ մէկ խորանարդ ոտնաչափ հաստատուն մարմինը աւելի ծանր կը լինի, քան թէ մի և նոյն մարմնի մէկ խորանարդ ոտնաչափ հեղուկը: Եթէ հալած կապարի մէջ ձգենք մի կտոր պինդ կապար, իսկոյն տակը կ'ընկնի (կը սուզուի): Բայց ձմեռը մենք տեսնում ենք որ սառոյցը լողում է ջրի երեսին: Եւ նորանից է յառաջ դալիս, որ սառոյցը թեթեւ է ջրից:

Երբ որ տաքացնում ենք մի խորանարդ ոտնաչափ օդը, նորա մասները լայնանում են և այդ ժամանակ մէկ խորանարդ ոտնաչափ տաքացրած օդի մէջ քիչ մասներ կ'իյնին քան թէ պաղ օդի մէջ: Եւ պատճառով մէկ խորանարդ ոտնաչափ տաքացրած օդը՝ թեթեւ կը լինի մէկ խորանարդ ոտնաչափ պաղ օդից: Համարենք որ սենեակի առաստաղի մօտ ժողովուրդ է պաղ օդ, իսկ ցածրումը, յատակի մօտ՝ տաք: Երբ որ այդպէս լինի, ի՞նչ յառաջ կը գայ: Պաղ օդը ծանր լինելով՝ ցած կ'իջնի յատակի վերայ և այն տեղից վեր կը ըմպէ տաք օդը, որ և կ'սկսի բարձրանալ դէպի առաստաղը: Հենց այսպէս էլ լինում է միշտ: Արեւի է որ ամենքն էլ նկատած լինին, որ ձանձկրը առաստաղի վերայ նստելը չափազանց սիրում են, պատճառ, այն տեղ տաք է յատակից: Փոքր ինչ քաց անենք մեր սենեակի դուռը դէպի նախասենեակը և մօտեցնենք վառած մոմը բացուածքի վերի մասին, բոցը կը թեքուի դէպի մեր նախասենեակի ներսերը: Ինչո՞ւ համար է

այդպէս լինում: Պաղ օդը ծանր լինելով՝ պիտի ներս հոսի դռան վարի կողմից, իսկ տաք օդը թեթեւ լինելով՝ պիտի բարձրանայ անշուշտ և դուրս ելթայ դռան վերի կողմից: Եթէ դուռը բաց թողնենք՝ օդի այդ տեսակ հոսելը կը շարունակուի, մինչև երկրքին սենեակների օդի բարեխառնութիւնը կը հաւասարի իրարու:

Ինչպէս է այրվում փայտը վառարանի մէջ. փայտը վառարանի դռնովը դարսում են նորա խորունկացրած տեղը, ինչ տեղից վերև է բարձրանում վառարանի ծխնելոյցը մի քանի տեղ ծռւմըռուելով և դուրս է գալիս տանիքի վերայ: Երբ որ փայտը վառում են, վառարանի օդը տաքանալով բարձրանում է ծխնելոյցի միջով և տաքացնում է վառարանը, իսկ նորա տեղը բռնում է սենեակի պաղ օդը, որ նոյնպէս տաքանալով բարձրանում է ծխնելոյցով: Տաք օդը տանում է իւր հետ փայտի ջրային դուրշիկները և ածխի մասները՝ կազմելով ծուխ, որից մասամբ ծխնելուցի պատերին նստելով դռնում է մուր: Ծխնելոյցը նորա համար են մի քանի տեղ ծռւում, որ տաքացած օդը ուշ դուրս ելթայ և աւելի տաքացնէ վառարանը:

Վառարանների տաքցնելը, (բացի այն որ այդպէսով տաքացնում ենք սենեակները) մեզ մի ուրիշ օգուտ էլ է տալիս: Եւ մաքրում է սենեակի օդը: Սենեակի օդը դուրս է գալիս վառարանի միջովը, և նորա տեղ պատուհանների և դռների ճեղքերից և ուրիշ տեղերից ներս է գալիս մաքուր օդ, և այդ շատ կարեւոր է մարդոց համար: Փակուած օդը շատ վնասակար է առողջութեան համար և անշուշտ

հարկաւոր է, որ դռնէ օրը մի անգամ ներս
թողնուի նոր օդ:

Սենեակի օդը տաքանում է հետեւեալ
կերպով: Առաւորանի տաքացած պատե-
րը իրանց տաքութիւնը հաղորդում են
շրջակայ օդին, որ իսկոյն բարձրանալով
իւր տեղը տալիս է նոր օդի մասներին, օդի
այս տեսակ շարժմունքը շարունակւում է
մինչև սենեակի բոլոր օդը ստանում է միա-
հաւասար բարեխառնութիւն:

Ի՞նչ է քամին: Քամին յառաջ է գա-
լիս օդի շարժմունքից: Օդը ինչու համար
է շարժում: Երբ որ դռան վերայ փորձ
էինք անում, մենք տեսանք որ օդի շար-
ժում յառաջ եկաւ, այս ինքն փորքի
քամի յառաջացաւ վարի կողմից՝ պաղ,
վերի կողմից՝ տաք: Այդ յառաջ եկաւ
նորանից, որ երկրքին սենեակները միա-
հաւասար չէին տաքացրած: Բայց ինչ-
պէս է տաքանում օդը, եթէ նա վառ
հաղորդող է: Երեզակի ճառագայթ-
ները անցնում են օդի միջով և չեն առ-
քացնում նորան, բայց եթէ մէկ տեղ եր-
կիրը աւելի է տաքանում քան թէ մի ու-
րիշ տեղ առաջին տեղումը օդի վարի
մասները տաքացած՝ երկրին ղիպչելով
իրանք էլ են տաքանում, և այդ պատ-
ճառով բարձրանում են, երկրորդ տեղից
նոր օդ է դալիս առաջին տեղը և դար-
ձեալ տաքանում և ահա այսպիսի անհա-
ւասարաչափ տաքանալուց յառաջ է դա-
լիս օդի շարժումը, այս ինքն քամին:

Է.

Երբ որ ջուրը տաքացնում ենք, սկզբ-
բումը նորանից դուրս են վազում փոք-

րիկ պղպղակներ, որոնք ջրի երեսին, հաս-
նելով պայթում են: Դոքա ջրի մէջ ե-
ղած օդի պղպղակներն են: Յետոյ ամանի
յառակումն երեւում են մեծ մեծ պղպղակ-
ներ, դոքա նմանապէս պայթում են, բայց
դեռ չը հասած ջրի երեսին: Այդ էլ
ջուրն է, որն որ տաքութիւնից շողիս-
նում է: Այդ պղպղակները բարձրանալիս
հանդիպում են ջրի պաղ մասներին, այդ
տեղ կրկին պայթում են և վերափոխւում
հեղուկ զրութեան: Բայց երբ որ բոլոր
հեղուկը տաքանում է, այնուհետեւ աւե-
լի և աւելի են բարձրանում ջրային շողի-
ներ, բոլոր հեղուկը սկսում է շարժել և
պղպղակները հասնում են ջրի երեսին և
այն տեղ պայթում: Տաքացած հեղուկի
այս տեսակ շարժումը, որ յառաջ է դա-
լիս շողիներ կազմուելուց, ասվում է ե-
րայր-մ: Եւ դալուց առաջ ջրի մէջ
լսվում է թշուշ, այդ յառաջ է գալիս
նորանից, որ գոլորշի բարձրացող պղպղ-
քակները պայթում են վերի տաքացած
մասներումը, և ջրի հեղուկ մասները ի-
րար են զարկվում: Որքան երկարատե լի-
նի ջրի եռացումը, այնքան առաւել ջուր
կը շողիանայ և այնքան շուտ կը քիչանայ
հեղուկը ամանի մէջ:

Սենք դիտենք, որ ջուրը եռ է գալիս,
երբ նորա բարեխառնութիւնը լինում է
80° Բ., կամ 100° Կ.: Բայց բոլոր հե-
ղուկները մի և նոյն բարեխառնութեան
մէջ չեն եռ դալիս: Սառնոր աւելի քիչ
բարեխառնութեան մէջ են եռ դալիս,
կան որ չառ: Այսպէս գինու ոգին եռ
է դալիս 64° Բ. անդիկը 280° Բ. հալած
ծծումը 320° Բ.: Սինչև անգամ կան
այնպիսի հեղուկներ էլ, որ եռ են դա-

լեռնաշխարհի ցածր բարեխառնութեան մէջ և ինչ ապա՝ մի շարքի մէջ Մեծագնդերը և ուրիշ հասնապատեան մարմինները տաքացնելու ժամանակ հեղուկ են դառնում, այսինքն հալվում են։ Օրինակ՝ ամռոյցը դառնում է ջուր, ծծումբը, կապարը դառնում են հեղուկ։ Մետաղներն ևս մի և նոյն բարեխառնութեան մէջ չեն հալվում, օրինակ՝ Սաւոյցը 0° Բ, Կապարը 264° Շարպը 30° Երծաթը 800° Մեղրամամը 50° Պղինձը 840° Դժուարը 88° Ոսկին 960° Ենդը 184° Երկաթը 1280° Մինչև այսօր չեն կարողացել հալել միայն ամուլը, սակայն մօտ ժամանակներս կարողացել են փոքր ինչ փափկացնել։

Հեղուկները սակաւ բարեխառնութեան մէջ էլ են շոգիանում։ Մի փոքր ամանի մէջ ջուր ածեւք և դենեք անդանի վերայ ջրի քանակութիւնը հետ գհետէ կսկսի նուազել, այնպէս որ՝ մի ամ ժամանակից յետոյ բոլորովին կան հետանայ։ Բայց մի քան հետանայ կամ ի՞նչ կը դառնայ։ Եւ չէր կարող ամանի միջով անցնել, պատճառ՝ ամանը կտրուած չէր։ Ուրեմն պէտք է ամենք, որ այս տեղ մի և նոյն է յաւաջ դալիս, ինչ որ եռացման ժամանակ։ Գուրը դառնում է շոգիներ, որոնք բարձրանալով լողում են օդի մէջ։ Բայց այս դիպումածումը մենք չենք տեսնում, որ ջուրը եւ դալիս լինի, պատճառ, նա ուշ է շոգիանում և մի և նոյն ժամանակ եռացման բարեխառնութիւնից պակաս բարեխառնութեան մէջ։ Հեղուկի այսպէս դանդաղապէս շոգիների

փոխարկուելը ասվում է շոգիացում կամ Գուրիանալ։

Մի և նոյն քանակութեամբ ջուրը որ տեղ ավելի շուտ կը շոգիանայ, սրուակի՞, թէ ավսէի (թէփշու) մէջ։ Յայնի բան է թէփշու մէջ։ Սրուակի մէջ հեղուկը ուշ է շոգիանում, պատճառ՝ նորա բաց երեսը փոքր է և միանգամից շատ քիչ ջուր է շոգիանում, բայց սորա հակառակ, թէփշու երեսը մեծ է և միանգամից շատ ջուր է շոգիանում։ Դիզած խոտը ուշ է չորանում, քան թէ փռուած խոտը։ Եւ դա պատճառով ահա որքան մեծ է շոգիանալու երեսը, այնքան նա շուտ է շոգիանում։

Բայց ինչո՞ւ համար բաց օդում փռած լուացքը շուտ է չորանում, իսկ սննեակումը՝ ուշ։ Եւ մենա հաճախակ պատճառով։ Քամին անդադար խռում է շոգիացող ջուրը և հեռացնում իւր հետ, քամու հետեւալ մասները մի և նոյն են անում, այնպէս որ ջուրը այստեղ շոգիանում է ավելի արագ, քան թէ սննեակումը, ուր քամի չկայ։ Սննեակումը չորանելով ժամանակ փռուածքի վերայ պրտորովում են ջրային շոգիները և թոյլ չեն տալիս շուտով ցամաքելու, այդ պատճառով եթէ կամենում ենք, որ սննեակումը լուացքը շուտով չորանայ, պէտք է փռելը թափանցիկ օդի դիմացը։ Եւ աստի միջ խոտը մնում է խոնաւ, մինչդեռ մի և նոյն ժամանակ դաշտի վերայ բոլորովին չոր է։ Եւ դ նորանից է, որ ծառերի անրեւները ներս չեն թողնում արեւի ճառագայթները, քամին էլ չի կարողանում խաղալ անտառի խոտութեան մէջ։ Տղմոտ փողոցները քամի եղած օրի-

ըն աւելի շուտ են ցամաքում, քան թէ հանդարտ օրերը: Փշելով՝ մենք հովա-
ցնում ենք տաք կերակուրը: Բայց հեղուկ մարմինները չեն միայն,
որ շողիանում են: դորան ենթարկուած
են և հաստատուն մարմինները, ինչպէս
ստոյցը: Եթէ մի բաց տեղ ստուգի
կտոր՝ դիտելը, միքր Ժամանակից, յետոյ
նորա ծանրութիւնը կը պակսաւ: Ստուած
կտաւիքը չորանում են ամենացուրտ օրը
անգամ: Յայտնի է, որ մի քանի լեռների
գագաթները դարձրից սկսեալ ծածկուած
են ձիւնով: Եթէ նոցա վերայ շողիացում
չը լինէր, այդ ձիւները պիտի հասնէին Կ-
հաղին բարձրութեան: Այս մի և նոյն է
յառաջ գալիս և բոլոր հոտ բուրդը մար-
մինների մէջ: Շատ քիչ պարագայում
Ե. յն հեղուկները որոնք շուտով են
շողիանում, ասվում են՝ ցնդական, իսկ
որոնք խիստ դանդաղ կերպով են շողիա-
նում, կամ ամենեւին չեն շողիանում,
ասվում են անցնական: Գինու ողին ա-
ւելի ցնդական է, քան թէ ջուրը. ջու-
րը աւելի շուտ է շողիանում, քան թէ
անդինը: Բաւական մարմիններից շատե-
րը, օրինակ՝ վուշի, մեկոնի, կանեփի, եւ-
դերը շողիանում են, թանձրանում են
և պնդանում: միւսները, ինչպէս են ար-
բեւածաղիկ, նուշ և ձիթապտուղի իւղե-
րը ցնդական չեն: Առաջին իւղերը աս-
վում են չորացող, իսկ վերջինները՝ չորացող:
Որքան բարձր է քարեխառնութիւնը,
այնքան շողիացումը լինում է աւելի ա-
րագ, երկրի երեսին նմանատիպ շողիա-
ցումը լինում է ձմեռը, դարձելը սուղա-
նում է արագութեամբ և ամենաշատը:

Թիան է հասնում ամառը, իսկ աշունքը
սկսում է կրկին նուազել: Եւ այն ատեալ
դ Եթէ մարմնը թաթալանք ջրի մէջ
և յետոյ բռնելը օգուտը նոքա կսկսեն
մոտիկ, (ինչպէս լողալու ժամանակ, որ
ջրի մէջ չենք մնում, բայց երբ որ դուրս
ենք գալիս և թաց թաց կանդնում օդի
մէջ մտնում ենք): Գորա պատճառաւ այս
է, որ ջուրը շողիանում է մաքի վերայ
և ցնդելով տանում է իւր հետ մաւից
տաքութիւն: Եթէ թաց մարմնը թաթ-
անելը քամու մէջ, այդ ժամանակ նա աւելի
լիւրճանի, պատճառ, այդ ժամանակ շո-
ղիացումը լինում է աւելի արագ: Այն-
պէս եթէ ձեռքներս դիմու ողիով թա-
թալանք կամ փամանեան լիւթիլով,
այն ժամանակ ձեռքներս աւելի կը մոտե-
րանան: այդ մարմինները աւելի ցնդա-
կան են: Եւ որնեք թաց ժամանակ մենք
աւելի ենք մոտում և ստանում ենք հար-
բուղի, կամ այլ հիւսնութիւն, պատ-
ճառ՝ ջուրը շողիանելով, մեր մարմնից
տաքութիւն է տանում: այնպէս որ նո-
րա քարեխառնութիւնը ցածրանում է:
Սոյն իսկ պատճառով շատ վնասակար է
թաց թաց շորերով քնելը, կամ թաց
կտաւիք հագնելը: Աւ որքանից է որ ով
շատ է քրտնում, նա աւելի քիչ է նե-
ղանում շորից: Սենեակին հոգի թիւն
տալու համար ջրջում են յատակը:
Նոյնպէս փողոցները ջրջում են ամառը:
Ամառան անձրեք հոգութիւն է տալիս օ-
ղին, պատճառ, երկրից տաքութիւն է
լնում շողիանելով: Երկար ժամանակ
պահուած հացը չորանում է, պատճառ,
նորա մէջ եղած ջրային մասները շողիա-
նում են: Այլ որ այնպիսի վերարկու է

ծածկում, որոյ միջով խոնաւութիւն չի անցնում, նորա շորերը ման գալու ժամանակ թացանում են: Այդ նորանից է, որ մարմնոյ քրտինքը վերաբերուից չի կարողանում անցնիլ, այլ թափվում է շորերի վերայ և թաց անում,

խոնաւ սեղերում բարեխառնութիւնը աւելի ցածր է, քան թէ չոր տեղերում: Առաջին դէպքում ջուրը շոգիանալով պաղեցնում է երկիրը և ջրային շոգիները օդի մէջ տարածուելով, նրան նոյնպէս պաղեցնում են: Արկրորդ դէպքում շոգիացում չը կայ, այլ և աւազուտ լինելով՝ նորանից օդը աւելի է տաքանում:

Շոր երկիրներում սառեցնում են ջուրը, օգուտ քաղելով ջրի շոգիացմամբ պաղելուց: Ջուրը անում են կաւէ կժերի մէջ*), և գնում են այնպիսի տեղ, ուր լինում է օդի յորդառատ հոսանք: Ջուրը ծորելով կժի ծակոտիքներով շոգիանում է, դորանից կժի մէջ բարեխառնութիւնը այնքան ցածրանում է, որ մինչեւ սոսնձում է (սառուց է դառնում):

Ը.

Ջերմութեան կշիռն էլ և անդադարձութիւնը:

Երբ որ ձեռքներս շարժում ենք սառնիկ տաքացած վառարանին մօտիկ, տաքութիւն է դալիս մեր ձեռքերի վերայ.

(*) Այդ կժերին պէտք է ազակի քսուած չը լինի: Ազակին մի տեսակ խառնուրդ է, որով սովորաբար օծում են կաւեղէններին, որ լցուի նոցա ծակոտիքները և հեղուկները չարտաթորուին.

Ծ. Թ.

տաքացած վառարանը իրանից տաքութիւն է դուրս թողնում: Մի և նոյնը կարող ենք ասել և կէծացրած երկաթի և եռացրած ջրով լեքը բաժակի մասին: Թէ երկաթը և թէ բաժակը տաքութիւն կարձակեն դէպի ամեն կողմ, այդ պատճառով, որ կողմից էլ որ մօտիկ բռնենք ձեռքներս երկաթին, թէ բաժակին, ամեն կողմից էլ տաքութիւն կը դայ ձեռքներին:

Որքան երկարատե լինի ձեռքներս բաժակին մօտիկ բռնելը, այնքան նոքար աւելի կը տաքանան, բայց երբ որ բաժակի մէջ եղած ջուրը սկսի պաղել, այն ժամանակ ձեռքի զգացած տաքութիւնն էլ քիչ կը լինի: Այդ նորանից է, որ տաքացած մարմնի դուրս թողած ջերմութիւնը անցնում է դէպի պաղ մարմինը, կամ ուսումնական լեզուով ասենք, պաղ մարմինը, տաք մարմնից արձակուած ջերմութիւնը կու է պալի և ինքն էլ տաքանում: Դնենք սեղանի վերայ եռացեալ ջուր, սառոյց և ուրիշ մի քանի փոքրիկ շատէ տաքացրած մարմիններ: Մի առժամանակից յետոյ այդ բոլոր մարմինները կը սոսնան միահաւասար բարեխառնութիւն: Առաւել տաք մարմինները ինչպէս եռացեալ ջուրը՝ դուրս կը թողնի ջերմութիւն, քիչ ամբերը, ինչպէս սառոյցը, օդը և այլք իսկսեն նորան կուտալ:

Բայց բոլոր մարմինները միահաւասար չեն արձակում տաքութիւն և ոչ միահաւասար կուտալ: Այլեւ առնենք մի այնպիսի քառանկիւնի երկաթի արկղիկ, որոյ մէկ կողքը ծածկուած լինի մրով, երկրորդը կաւիձով, երրորդը՝ լինի ան-

հարթ, չորրորդը հաւասարապէս կաւած կոկուած: Ղորա մէջ ածենք եռցրած ջուր, և ամեն մի կողքին դնենք մի մի ջերմաչափ: Մենք կը նկատենք, որ փայլուն (կոկած կողմն է) և սպիտակ կողքերքի ղիմաց դրած ջերմաչափների սնդիկը աւելի ցածր կը լինի, քան թէ միւս ջերմաչափներին: Սորանից մենք կարող ենք եզրակացնել, որ մարմինը որքան որ անհարթ է լինում և որքան սև նորա գոյնը, այնքան նա արագ է դուրս թողնում իւր տաքութիւնը, և այդ պատճառով շուտով էլ պաղում է: Եթէ վերցնենք երկու ջերմաչափ, մէկի գնդակը մրով սեցնենք, իսկ միւսինը թողնենք փայլուն և ապա դնենք յիշեալ արկղիկի կոկուն երեսի դիմացը, կը տեսնենք, որ փայլուն գնդակով ջերմաչափի սնդիկը ցածր կը լինի սեւինից: Ուրիշն այս սեղ ևս որքան որ մարմինը անհարթ լինի և գոյնը սև, այնքան նա արագ կուլ կը տայ տաքութիւն: Փայլուն, կոկուն և սպիտակ մարմինները չեն կուլ տալին տաքութիւն, այլ յետ են դարձնում, կամ ինչպէս ասում դրաբառ, անդրադարձնում են: Սերտանք երկու միատեսակ սրուակ, մէկը պատենք սև, անփայլ թղթով, միւսը՝ ոսկեայ նրբաթերթով: Յետոյ երկօքին սրուակները եռացեալ ջրով լցնենք և դնենք մի որ և իցէ վառ հաղորդող մարմին, հէնց ասենք, թղթի վերայ: Եւսպէս բաց օդում՝ զրուելուց պէտք էր որ հաւասարաչափ սրուակներից պակասէր հաւասարաչափ քանակութիւն տաքութեան: Բայց ընդ հակառակն, եթէ մի առժամանակից յետոյ ջերմաչափը ներս իջնենք սրուակներից, կը տեսնենք որ

նոյն մէջ բարեխառնութիւնը միահաւասար է, սև թղթով պատած սրուակի ջուրը աւելի պաղ է միւսինից, և այդ նորա համար է, որ դորանից շատ տաքութիւն է դուրս գնացել: Իսկ եթէ այդ մի և նոյն սրուակների մէջ պաղ ջուր ածենք և դնենք արեգակի տակ, մի առժամանակից յետոյ ջերմաչափը ցոյց կը տայ, որ սև թղթով պատած սրուակի ջուրը աւելի տաքացած է, որ ասել է թէ նա աւելի տաքութիւն է կուլ տուել:

Սորանից երեւում է, որ հեղուկները փայլուն և պայծառ ամանների մէջ քիչ են պաղում, քան թէ մութ և անփայլ ամաններում: պատճառ, այս վերջինները խիստ արագ և սաստիկ են արձակում իրանցից տաքութիւնը: Սոյնպէս մոյդ և անհարթ մակերևոյթները աւելի շատ են կլանում տաքութիւն, քան թէ պայծառները և փայլունները, որոնք անդրադարձնում են տաքութիւնը, այդ պատճառով առաջինները աւելի են տաքանում: Ուրիշն՝ այն մարմինները, որոնք հեշտութեամբ են արձակում տաքութիւն, նոքա հեշտութեամբ էլ կուլ են տալիս նորան: Այսպէս մոյդ, ինչպէս վերջին մասերը և օդի վարին մասները շուտով են պաղում, քան թէ վերին: Ղորա պատճառն այն է որ՝ սև հողը ցերեկուան սաացած տաքութիւնը արձակելով՝ աւելի արագ է պաղում, իսկ այդ պաղութիւնը հաղորդում է օդի վարի մասներին, որոնք զիպչում են երկրին: Ղոյն իսկ պատճառով գարնանային սաստիկ ցրտերի ժամանակ թուփերը աւելի են փնտրվում քան թէ բարձր ծառերը: Այսպէս ինչպէս

բոլոր քանակութիւնը. կամիմ ասել, օդը
 իւր բաժինն առնում է ջրային շոգինե-
 րից, քսի մնացածը, որ էլ չի կարողանում
 առնել, նա է որ փոխարկվում է ջրի: Իսկ
 եթէ քրտնած բաժակը տաք սենեակի մէջ
 դնենք, նորա քրտինքը — այդ ջրային կա-
 թիւները — կանհետանան: Այս դիպուա-
 ծում օդի բարեխառնութիւնը բաւակա-
 նին բարձր է և նորա մէջ կարող է առե-
 դաւորուել ջրային շոգինների աւելցածը,
 որ առաջ փոխարկուեցաւ ջրի: Այդ բա-
 րեխառնութեան ժամանակ օդը դեռ ևս
 չէ լցուած շոգիններով, այդ է պատճառը,
 որ բաժակի կողքերքին նստած ջուրը կըր-
 կին փոխարկվում է շոգինների: Բայց իբե
 մէջ սրտերը ծածկվում են ջրի կաթիլ-
 ներով, այդ ցոյց է տալիս, որ այնչափ
 բարձր բարեխառնութեան մէջ էլ օդը
 այնպէս է կշտանում շոգիններով, որ մնա-
 ցածը ջուր է փոխարկվում: Իսկ եթէ ջրի
 և օդի բարեխառնութիւնը միանման են,
 նոյնպէս չենք նկատում բաժակի քրտնե-
 րը, պատճառ՝ այդ աստիճանի բարեխառ-
 նութեան ժամանակ, օդի մէջ կարող են
 առգաւորուել բաժակի բոլոր ջրի շոգինե-
 րը: Բայց թող միայն պաղի օդը, այնու-
 ճեակ այնպէս կը կշտանայ շոգիններով, որ
 մնացորդը կը փոխարկուի ջրի: Աւելի
 առաջին դիպուածում օդը կշտացած կը
 լինի ջրային շոգիններով, իսկ երկրորդ և
 երրորդ դիպուածներում օդի յագեցումը
 լինի չի լինի: Եւ այսպէս ցոյց է տալիս,
 թէ ջուրութեան մէջ էլ այս միև նոյն է
 յաւաք գալիս, միայն աւելի ընդարձակ
 կերպով: Եթէ օդի մէջ գտնվում են ար-
 դէն այնքան ջրային շոգիններ, որքան որ
 կարող են առգաւորուել նորա մէջ, նոյն

աստիճանի բարեխառնութեան մէջ, որ
 ունի օդը, այդ ժամանակ մենք ասում ենք,
 որ նա (օդը) յագեցած է (կշտացել է):
 Այդ դիպուածում օդը ասվում է խոն-
 կամ խոց: Չորակամ ցամաք է ասվում
 օդը այն ժամանակ, երբ նորա մէջ չկան
 այնքան ջրային շոգիններ, որքան հարկա-
 ւոր էին օդի լիութի յագեցնելու համար:
 Ամառը օդը լինում է պակաս խոց,
 ձմեռ՝ այդ ժամանակ եթէ և աւելի շատ
 ջուր է շոգիանում, ապա այն այդչափ շո-
 գինները բաւական չեն լինում, ասք օդը
 յագեցնելու համար: Արքան մօտանում
 ենք դէպի ձմեռը, այնքան շոգիացման ա-
 րագութիւնը նուազում է, բայց օդը խո-
 նաւանում է, պատճառ՝ այդ միջոցներու-
 մը նորան յագեցնելու համար: Բիշ շոգի-
 ներն էլ են բաւական: Այս միև նոյն է
 լինում և օրում գիշերուայ ընթացքի
 մէջ: Երեդակի ծագելուց առաջ օդի բա-
 րեխառնութիւնը շատ նուազ է, ջրի շո-
 գիացումն ևս շատ պակաս է, բայց օդի
 խոնաւութիւնը այդ միջոցին լինում է ա-
 մենաշատ: Ահա օրից յետոյ մօտ երկու ժա-
 մին օդի բարեխառնութիւնը լինում է ա-
 մենաբարձր, ջրի շոգիացումը նոյնպէս ա-
 մենաշատ է լինում, բայց օդը այդ միջո-
 ցին չորանում է: Արքան մօտանում ենք
 գիշերին, օդի բարեխառնութիւնը այն-
 քան սառնանում է և և խոնաւութիւնը
 սկսում է մեծանալ: Եւ այսպէս շարունակ
 է: Օդի խոնաւ լինելը մենք կարող ենք
 իմանալ այն ազդեցութիւնից, որ նա ու-
 նի մի քանի մարմինների վերայ: Վառ մար-
 միններ որոնք օդի թափութիւնը անյա-
 դաբար քարշում են դէպի իրանց, թըռ-
 չուում են և մինչև անդամ հալվում են,

ենք, պաղ ջրով լեք բաժակը տաք սեն-
եակի մէջ դրած ժամանակ, այդ միջոցին
բաժակի կողքերքին խկոյն կերևին ջրա-
յին կաթիլներ: Այս մի և նոյն կերպով
է լինում և պատուհանների քրանիքը,
երբ որ դուրսը ցուրտ է, իսկ ներսը տաք:

Երկինքը ամպերով ծածկուած միջո-
ցին ցօղը շատ սակաւ է լինում, պատ-
ճառ՝ այդ ժամանակ ամպերը երկրից ար-
ձակուած տաքութիւնը անդրադարձնում
են և այդպէսով պակսեցնում են երկրի
պաղերը: Որ և իցէ ծածկոցի տակ եղած
խոտի վերայ աւելի սակաւ ցօղ կիջնէ՝
քան թէ լինէր նա բաց երկնքի տակ: Ծա-
ռերի տակ եղած խոտերը աւելի քիչ են
ծածկվում ցօղով քան թէ արձակ տե-
ղում: Յօղի քանակութիւնը դաշտումը
աւելի շատ է լինում, քան թէ քաղաքի
փողոցներումը, ուր տները ծածկում են
երկնքի մեծ մասը: Այս իսկ պատճառով
է, որ ձմռան պարզ օրերին աւելի սա-
ռիկ ցրտեր են լինում, քան թէ ամպոտ,
երբ շատ անգամ աւելի տաք է լինում,
քան ցուրտ: Քամին անհետացնում է
ցօղը, պատճառ՝ նա պարզ ու տաք օդերը
իրար հետ է խառնում:

Յօղը ամենից աւելի այն մարմինների
վերայ է պաղում՝ որոնք ընդունակութիւն
ունին աւելի արագ արձակելու իրանցից
տաքութիւնը: Այսպէս նա շատ քիչ է
իջնում յղիւած մետաղների երեսին,
բայց խիստ առատութեամբ է իջնում,
բրթի, բմբլի, ապակու, փայտային փըշ-
րունքների, խոտի և այլ այս տեսակ մար-
մինների վերայ: Բոյսերի վերայ աւելի
շատ ցօղ է իջնում քան թէ պինտ երկրի
վերայ: Փխրուն և աւազուտ տեղերը ա-

ւելի շուտ և շատ են խոնաւանում, քան
թէ կոխկրած և ամուր տեղերը:

Ծրաւէտ տեղերը աւելի շատ ցօղ է
իջնում քան թէ անջրդի: Անջրդի անա-
պատներումը ցօղ ամենեւին չի էլ լինում:
Շատերը կարծում են, թէ ցօղի ջուրը
վնասակար է բոյսերին և կենդանիներին.
բայց այդ ճշմարիտ չէ. ցօղի ջուրը չափա-
զանց մաքուր է: Բայց քաղցր ցօղը, կամ
ինչպէս ասում են, մեղրացօղը, որ երե-
ւում է բոյսերի վերայ, դա արդարեւ վնա-
սակար է կենդանիներին, բայց այդ յա-
ռաջ է զաւրս ահա ինչ պատճառից. —
բոյսերի վերայ գոյացող բուսական որ-
դունքները իրանցից քաղցրավուն հիւթ
են արտաթորում՝ որ բաղադրվում է ցօ-
ղի հետ:

Գարնանային և աշնանային պարզ և
հանդարտ գիշերները երկրի մակերևոյթը
այնքան է պաղում՝ որ նորա բարեխառնու-
թիւնը հասնում է մինչև 0°, և այդ միջոցին
եղած ցօղը սառչելով դառնում է եղէմ: Այս
տեսակ սառնանալը չափազանց վնա-
սակար է քնքուշ բոյսերին, և դորա հա-
մար պարտիզպանները այդ տեսակ բոյսերը
ծածկում կամ փաթաթում են խորով:
Եղէմն շատ անգամ ձմեռն էլ է լինում:
Այդ այն ժամանակներն է լինում, երբ որ
շարունակ քանի մի օր ցուրտ անելուց յե-
տոյ յանկարծ տաք և ջրային շոգիներով
լեքը քամի է փչում: Այդ շոգիները պաղ
ծառերին և շինութիւններին դիպչելով
սառնանում են և տները ծածկում սպի-
տակ քօղով, իսկ ծառերը՝ գեղեցիկ ժա-
պաւէններով:

Երբ որ օդը աւելի պաղ է քան թէ
երկրի խոնաւ մակերևոյթը, այդ ժամա-

նակ ջրաշողիները վեր բարձրանալով և պաղ օդին դիպչելով, փոխարկվում են ամենամանր կաթիլների: Այդ կաթիլները իրարու հետ կցուելով ճանկում են օդի մասնիկներ և կազմում ջրային պղպղակներ կամ ասենք ջրաբշտիկներ մեջերն օդով լեքը: Այս ջրաբշտիկները չափազանց մանր են, բաց որովհետև խիստ շատ են և ահագին քանակութեամբ պարտվում են պաղ օդի մեջ, այդ պատճառով դրա դառնում են մեր աչաց համար նկատելի և մենք անուանում ենք նույն ճշմարտ, մեղ, հասարակ, խոսք: Այն բանը, որին մենք սովորաբար բուղ ենք անուանում կամ շալք, դա ինքն է և մշուշը: Այդ մշուշը փոքր գիւրքով մենք տեսնում ենք պաղ սենեակում արտաշնչելիս, նոյն իսկ դորան էլ խիստ ցուրտ ժամանակները մեր արտաշնչութիւնը երևում է մեզ, դորանով շատ անգամ փորձում էլ ենք, թէ տեսնենք որքան պաղութիւն կայ սենեակի մեջ. պատճառ որքան պաղ է օդը, այնքան աւելի է երևում մեր արտաշնչութիւնից կազմուած մշուշը: Յուրա օրերը երբ որ տաք սենեակ մտնելիս բաց ենք անում դուռը՝ իսկոյն կազմվում է մշուշ: Չմեռ ժամանակ տաք փէյիկներից մշուշ է բարձրանում ծխի թանձրութեամբ, դռների դռներից նոյնպէս:

Ամենասառայի մշուշները լինում են աշունքը և ձմեռը: Տարուայ այդ եղանակներին երկրի մակերևոյթը աւելի տաք է լինում քան թէ օդը: Մշուշները աւելի ջրաւէտ տեղերումն են ծագում, օրինակ դետերի և լճերի վերայ և ճահճուտ տեղերում: Ամառը ցօղ եղած միջոցներին

րին մշուշ էլ է կազմվում. առաջ կազմվում է ցօղ, յետոյ երբ որ օդը աւելի է պաղում՝ այդ միջոցին ցօղերը մասամբ փոխարկվում են մշուշի: Անջրդի տեղերումը միայն այն ժամանակ կարող է կազմվել մշուշ, երբ տաք եղանակին սաստիկ ցուրտ կղանակ կը յաջորդէ:

Իսկ երբ որ ջրաշողիները կարողանում են աղատ վեր բարձրանալ և պաղել միայն երկրից շատ բարձր տեղերում, նոքա այն տեղ ևս փոխարկվում են վերը յիշած կերպով ջրաբշտիկների և այդ կերպարանափոխութեանը փոխանակ մշուշ տեսելու՝ ասում ենք ամպ: Սորանից կարելի է կզրակացնել, որ ամպ և մշուշ մի և նոյն բանն ասել է, այս երկոցունց մեջ այն զանազանութիւնը կայ միայն, որ ամպը երկրից բարձր տեղերումն է պարտվում, իսկ մշուշը նոյն իսկ երկրի երեսին: Հաւ լեռների գագաթներ ամպով պատած են լինում: Այն կանգնենք այսպիսի լեռների ստորոտում՝ նոյն ամպերը թոյլ չեն տալ մեզ տեսնել սարի գագաթը, բայց հասնելով գագաթին, կսկսենք զանգատուիլ, որ թանձր մառախուղը թոյլ չէ տալիս մեզ տեսնել այդ սարերի շրջակայքը:

Ամպեր կարող են կազմվել նաև, երբ որ երկրից բարձր տեղուանք պաղ և խոնավ օդը հանդիպի խոնավ և տաք օդի: Բայց ամպերն ինչո՞ւ են լողում օդի մեջ: Երկրի մակերևոյթից անդադար վեր են բարձրանում տաք ջրաշողիներ, որոնք և պահպանում են ամպերին: Այս դիպուածումը մի և նոյն է յառաջ գալիս, ինչ որ ամպինք ծխի մասին, թէ բարձրացնում է իւր հետ ածուխի ամենամանր կը-

տորիկներ: Օդի խաղաղ ժամանակը՝ ամպերը ցածրանում են, պատճառ՝ բարձրացող շողիները նրանց չեն պահպանում: Այդպիսի դիպուկածներում շատ անգամ պատահում է, որ ամպերը ընկնում են տաք օդի խաւերի մէջ և կրկին ջրաշողիու փոխարկուելով անհետանում: Այս մի և նոյն պատճառով է փոփոխվում և ամպերի ձևերը, մի կողմից ամպերին կողջում են նորանոր բշտիկներ, միւս կողմից — նոքա փոխարկվում են ջրաշողիների: Ամպերը լինում են զանազան բարձրութեան: Այն ամպեր որ շատ բարձր չեն երկրից, կան որ մինչև 10 վերստ հեռւորութեամբ բարձրանում են:

Երբ որ երկրի երեսից շատ ջրաշողիներ են բարձրանում, այնպէս որ գոլորշու բշտիկները շատ են ծանրանում և չեն կարողանում օդի մէջ ըզլալ, այդ Պջոցին դոքա սկսում են վերելից տեղալ մանրահատիկ ջրակաթիլներով: Այս առանկ ջրակաթիլների վայր տեղալուն մենք սովորաբար ասում ենք անիլ: Երբ որ օդը խոնավ է լինում և ստորին աստիճանի բարեխառնութիւն է ունենում, այդ ժամանակ տեղացող անձրևի կաթիլները վայր իջնելիս ճանկում են շատ ջրաշողիներ և խոշորանում հեղհեղէ: Այս կարող են ստուգել յետագայ փորձով: Սի բարձր շնութեան ամառքի վերայ դնենք մի արկղիկ, և մի և նոյն մեծութեան արկղիկ էլ գետնի վերայ դնենք, յետոյ տեսնենք որ արկղը աւելի շուտ կը լցուի ջրով: Մենք կը տեսնենք որ գետնին դրած արկղիկը ուելի շուտ կը լցնուի: Աթէ կանգնենք մի բարձր սարի գագաթին, այն տեղ մենք կը շրջապատուինք մառա-

խուղով, սարից վայր իջնելիս կը թռչունենք մանրահատ անձրևի ից, իսկ բոլորովին ստորոտումը մեզ վերայ կը տեղայ անձրևը աւելի խոշոր — խոշոր կա թիլնելով: Սորա հակառակ, երբ որ օդը ցամաք է լինում անձրևի կաթիլների մեծութիւնը փոքր առ փոքր պակասում է, պատճառ՝ նոքա մակերևութից յառաջ է գալիս շողիացումն:

Երբեմն պատահում է, որ օդի մէջ ամպ չի երևում, բայց մի և նոյն ժամանակ անձրև է գալիս: Այդ պատահում է այն ժամանակ, երբ որ պաղ օդը հանդիպում է տաք օդի հետ, այսպիսի դիպուկածներում ջրաշողիները ուղղակի դառնում են անձրևի կաթիլներ և սկսում տեղալ:

Երբ որ ջրաշողիները բարձրանալով ընկնում են արևոյի սի օդի մէջ՝ որի բարեխառնութեան աստիճանը զրօյից ցածր է, նոքա ստացում են և կոպմում են ընդհանր և զանազան ձևի փնջիկներ, որոյ անուանում ենք Յեռ:

Ամառը փոթորիկների ժամանակ տեղում են սառույցի գնդակներ, որին ասում են կարկաս: Ուրեմն կարկաս կոչմուելու համար, հարկաւոր է, որ երկրից շատ բարձր տեղերումը խիստ ցածր լա-

րեխառնութիւն լինի, բայց թէ ինչ տեղից է գալիս այդ ցուրտը և ի՞նչպէս է կազմուում կարկուտը, դեռ մինչև այսօր ուսումնական մարդիկը լաւ չեն բացատրել այդ երևոյթը: Արկուտի հատիկները լինում են զանազան մեծութեան, — հասարակ սիսեռի մեծութիւնից սկսեալ մինչև հաւի ձուր չափ կարկուտի հատեր են լինում և մինչև անգամ սորանից էլ մեծ, այդ պատճառով կարկուտը շատ անգամ սարսափելի աւերմունքներ է ածում ջարդելով բոյսերը երբեմն կենդանիներն ևս:

ԺԵ.

Մարտի Եղալը Ընէ ԴՅ:

Եթէ բանալին ձգենք ջրով լցրած ամանի մէջը, նա կանցնի ջրի տակը. բայց եթէ փայտի կտոր ձգենք՝ կսկսի երեսին լողալ: Ահա այսպէս մենք տեսնում ենք, որ մարմիններից շատերը, երբ որ ձգում ենք ջուրը, տակ են անում և շատերը տակ չեն անում՝ այլ մնում են երեսին և լողում: Բայց մարմինները ե՞րբ են տակ անում ջրումը. և ե՞րբ լողում նորա երեսին:

Առողջի մէկ նժարի մէջ դնենք մի բաժակ լիքը ջուր, իսկ միւս նժարի մէջ այնքան կշռաքար՝ որ երկոքին նժարների կը շուր միմեանց հաւասարին: Այլ առնենք բաժակը նժարից և ձգենք ջրի մէջ բանիկը, նա խելոյն կընկնի բաժակի յատակի վերայ: Այդ ժամանակ բաժակից փոքր ինչ ջուր կը թափուի, որ հաւասար կը լինի բանիկի ծաւալին: Բանիկը այժմ այդ թափուած ջրի տեղն է բռնել: Ու-

րեմն եթէ բանիկը իւր ծաւալի չափ ջրի հետ հաւասարակշիռ լինի, պէտք է որ այժմ էլ այնքան կշռէ բաժակը բանիկի հետ, ինչքան որ կշռեց առաջ առանց դորան, պատճառ՝ ինչպէս ասացինք, բաժակից ոչ ինչ չի պակասիլ, այլ միայն այնքան ջուր, ինչքան որ բանիկի ծաւալն է: Փորձենք: Բանիկը մէջին բաժակը դնենք կշռորդի նժարի մէջ: Մենք կը տեսնենք, որ բաժակը այժմ ծանր է առաջին անգամից: Այս ասել է թէ բանիկը աւելի ծանր է քան թէ իւր ծաւալով չափ պակասած ջուրը: Ուրեմն մարմինը այն ժամանակն է ջրի տակն անում, երբ որ իւր ծաւալով չափ ջրից ծանր է լինում:

Այլ առնենք այժմ մի փոքրիկ շիշ, բերանը խցանով փակենք և յետոյ ձգենք ջրով լիքը բաժակի մէջ, շիշը կսկսի լողալ ջրի երեսին: Իսկ եթէ ընկղմենք ջրի մէջ, նա նոյնպէս իւր ծաւալի չափով ջուր դուրս կը մղէ: Այդ ծաւալի դանելը հեշտ է: Ահա փոքր ինչ աւելի կը լինէր այն ջրի ծաւալից՝ որ կը լցնէր շիշը: Դատարկ շիշը դնենք կշռորդի նժարներից մէկի մէջ, իսկ միւսումը այնքան կշռաքար, որ երկոքին նժարները հաւասարակշռուին: Յետոյ վեր առնենք շիշը և լցնենք ջրով, իսկ դատարկ նժարի մէջ այնքան կշռաքար դրենք, ինչքան որ կայ միւսի մէջ, յետոյ այդ մի և նոյն քարերը տեղափոխենք միւսի մէջ, որով կստանանք շիշի ծանրութեան երկու անգամը: Եթէ վերջապէս դատարկ նժարի մէջ դնենք այժմ ջրով լիքը շիշը, կը տեսնենք, որ դա աւելի ծանր է քան թէ դատարկ շիշի երկու անգամ ծանրութիւնը: Ուրեմն ջրով լիքը

շիշը ծանր է մի և նոյն չափը ունեցող
դատարկ շիշից. շիշի մէջ եղած ջուրը
նոյնպէս ծանր է դատարկ շիշիցը: Եւ ո-
րովհետեւ շիշի դուրս մղած ջրի ծաւալը
նոյն իսկ համարեա թէ շիշի մէջ եղած
ջրին հաւասար է, ուստի առանց կար-
ծեաց մեր շիշը, որի մէջ միայն օդ կայ,
աւելի թեթեւ կը լինի իւր դուրս մղած
ջրից: Աւերմն մարմինը լողում է միայն
այն ժամանակ, երբ որ ինքը աւելի թեթեւ
է, քան թէ իւր դուրս մղած ջրի ծաւալը:

Բայց եթէ մարմնի կշիռը հաւասար լի-
նի իւր դուրս մղած հեղուկի ծաւալին,
այն ժամանակ ի՞նչ կը լինի, կ'ընկղմի՞ նա
հեղուկի մէջ, թէ՞ երեսին կը լողայ: Եւ-
կաթէ մեխը ինքը միայնակ ընկղմում է
ջրի մէջ, սնկէ խցանը լողում է ջրի երե-
սին: Եթէ մեխը ցրցենք մի մեծ կտոր խը-
ցանի մէջ, նա խցանի հետ ի միասին կը
լողայ ջրի երեսին և չեն ընկղմիլ: Գոքա
երկուքն ի միասին կարող են դուրս մղել
այնքան ջուր, որի կշիռը աւելի ծանր կը
լինի, քան թէ մենակ մեխի կամ մենակ
խցանի դուրս մղածը: Բայց սկսենք այժմ
մեխի հետ եղած խցանից քիչ քիչ կըս-
տառել և ամեն անգամ կարելուց յետոյ,
մնացածը մեխի հետ ի միասին ձգենք ջրի
մէջ: Մենք կը տեսնենք, որ ամեն մի մաս
նորանից պակասացնելուց յետոյ, նա ըս-
կում է աւելի խոր ընկղմիլ ջրի մէջ:
Եթէ շարունակենք այսպէս կտրատել
խցանից մի մի մաս և փոքրացնել նորա
ծաւալը, վերջապէս կը հասցնենք նորան
այն վիճակին, որ նա կսկսի լողալ ոչ թէ
ջրի երեսին, այլ նոյն իսկ ջրի մէջ: Ահա
այդ միջոցին այդ երկոքին մարմինները ի
միասին այնքան ջուր են դուրս մղում,

որոյ կշիռը իւրեանց կշիռն հաւասար է,
և հէնց պատճառն էլ այդ է, որ նո-
քա ոչ ընկնում են յատակի վերայ և ոչ
երեսին մնում, այլ լողում են ջրի մէջին:
Յայտնի բան է, որ այս աստիճանին հաս-
ցնելուց յետոյ, եթէ էլի սկսենք խցանից
մի կտոր պակասացնել, այնուհետեւ նա
կ'ընկղմի ջրի մէջ և կ'ընկնի յատակի վե-
րայ, պատճառ՝ այնուհետեւ նորա դուրս
մղած ջրի կշիռը իւր կշռէն թեթեւ կ'ընկնի:

Բայց զարմանալին այս է, որ ձոյլ եր-
կաթի կտորը ընկղմում է ջրի մէջ, բայց
եթէ այդ կտորը տափակացնելով շինենք
մի մեծ արկղիկ, նա այլ ևս չի ընկղմիլ,
այլ կը լողայ ջրի երեսին: Այս զարմանա-
լի թուացող երևոյթի բացատրելը շատ
հեշտ է: Ձոյլ երկաթը՝ որի ծաւալը հա-
մարեւք թէ հաւասար է մի խորանարդ
ոռնաչափի, նա դուրս է մղում, ուրեմն և
մի խորանարդ ոռնաչափ ջուր: Եւ որով-
հետեւ այդքան ջուրը աւելի թեթեւ է քան
թէ իւր չափով երկաթը, ապա պէտք է որ
երկաթը ընկղմի ջրի մէջ: Բայց երբ որ
այդ երկաթը տափակացնում թերթ ենք
շինում և նորանից մի այնպիսի արկղ՝ որի
ծաւալը, օրինակ, 10 անգամ մեծ է միա-
ձոյլ կտորից, դա այդ ժամանակ 10 ան-
գամ աւելի ջուր դուրս կը մղէ, և ջրի
ծանրութիւնը անշուշտ աւելի կը լինի,
քան թէ մի ոռնաչափ խորանարդ երկաթը,
և այդ պատճառով յայտնի բան է, որ արկ-
ղիկը այդքան թեթեւ կ'ընկնի, պէտք է
լողայ ջրի երեսին: Այս փորձի վերայ է
հիմնած երկաթէ և զրահաւոր նաւերի
լողալը:

Չուն որ ձգում ենք հասարակ ջրի
մէջ, ընկղմում է, բայց եթէ ձգենք այն-

պիսի ջրե մէջ, որ յազեցած է աղով այս-
ինքն եթէ աղի ջրի մէջ ձգենք, կսկսի լո-
ղալ: Սորա պատճառն այն է՝ որ աղի ջու-
րը ծանր է հասարակ ջրից: Սորանից ե-
րևում է որ թեթև հեղուկների մէջ մար-
միները աւելի խոր են ընկղմում քան թէ
ծանր հեղուկների: Այսպէս կաշիի փայտը
լողում է ջրի վերայ և ընկղմում իւրի
մէջ, պատճառ՝ իւրը թեթև է ջրից: Ար-
կաթը լողում է սնդիկի վերայ և ընկղ-
մում ջրի մէջ: Աւելիք գետերի ջրե-
րումը աւելի խոր են նստում քան թէ
ծովի ջրերումը, պատճառ՝ ծովերի ջուրը
աղի լինելով աւելի ծանր են քան թէ
գետերի քաղցր ջուրը:

Մարդուս մարմինը աւելի թեթև է
քան թէ իւր ծանալի չափով ջուրը,
պատճառ մարմնոյ մէջ շատ օդ կայ և նոյն
խիւ ճարպն էլ թեթև է ջրից, այդ պատ-
ճառով մարդս պէտք է, որ չընկղմի ջը-
րումը, բայց այն կայ, որ լողալու ժա-
մանակ նա հարկադրուած է զլուսը ուղիղ
բռնել ջրի վերայ, իսկ մարմինը ընկղմում
է ջրի մէջ, պատճառ՝ ջուրը մանելով նո-
րա մէջ արտաքսում է նորանից օդը և
ծանրացնում: Քամակի վերայ աւելի
հեշտ է լողալը, պատճառ՝ այդպէս դժուա-
րութիւն չի լինում շնչառութեան հա-
մար: Բայց ինչո՞ւ համար ջրում խեղ-
դուածը մի առժամանակ անցնելուց յե-
տոյ, ջրի երեսն է ընկնում և սկսում լո-
ղալ՝ նորա վերայ: Խեղդուածի դիակը ջրի
մէջ սկսում է նետիլ, և այդ պատճառով
նորանում կաղմկում են շատ օդակերպ
մարմիններ, որոնցից դիակը ուռչում է և
աւելի մեծ տարածութիւն բռնելով ջրի
մէջ, ինքը թեթևանում և երեսն է ընկ-

նում: Բայց այդ միջոցին դիակի այն մա-
տուները, որոնք լիքն են օդակերպ մար-
միներով, պայթում են և նրանց ճեղ-
քելով ջուր է թափանձում դիակի մէջ,
որով նա կրկին ծանրանում է և ընկղմում
ջրի յատակը: Եւ այդ զլուսը այնպէս է շի-
նուած՝ որ լողալու ժամանակ չի ընկղմ-
վում ջրի մէջ, և դորա համար շունը
հեշտութեամբ է լողում: Սաղերը, բա-
ղերը և էլի մի քան ուրիշ թռչուններ
շատ հեշտութեամբ են լողում, նրանց
ոտների ճանկերը իրար հետ միացած են
բարակ մաշկով, և այդ պատճառով նրանք
լողալու ժամանակ իրանց ոտները գործ
են դնում որպէս թիակներ, զիւնները
բարձր են բռնում, և մի և նոյն ժամա-
նակ նրանց փետուրները թաթախուած են
լուսով, դորա համար ջուր չի կտչում
վերաները: Ձկների մեծ մասը իրանց փո-
րի մէջ փամփուշ ուռնին օդով լիքը, որ
ասվում է չաղորդական փամփուշ: Չուկը
իւր կամքով կարողանում է լայնացնել այդ
փամփուշաը և սիմել, այնպէս որ դորա-
նով մերթ մեծանում և մերթ փոքրա-
նում է ձկան ծաւալը, որով և կարողա-
նում են վար իջնել մինչև դեռի յատակը
և վեր ելնել մինչև նորա երեսն: Փամ-
փուշաը լայնացնելով՝ ձուկը թեթևա-
նում է, պատճառ՝ այդ ժամանակ թէ և
փամփուշաը աւելի շատ ջուր է մղում,
բայց նորա ծանրութիւնը իւր միած ջրի
ծանրութիւնից քիչ է լինում այդ միջո-
ցին:

(նորանիւն)

ՀԱՅԱՐ ԱՂԱՅԵԱՆՑ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԱՐԽԱՇՈՒ ԳԷՈՐԳ Ս. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՀԱՆԳԻՍՏ.

Անցիալ Գեկտեմբեր ամսոյ սկիզբն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ընտիր և արգիւնաւոր մշակ-
ներէն մին տարաժամ կերպի իւր անցաւոր կենաց ընթացքը յերիտասարգ հասակին:

Արմաշու Զարիափան Ս. Աստուածածնին Վանաց Վանահայր Գեորգ Սրբազան Եպիսկո-
պոս էր այս:

Ի բազմոց հետէ ենթարկուած էր մի ապստամբ ակտի, յորմէ թէ և դիտրոէիւք զանձն ա-
զատի կըանայր, բայց հմուտ բժշկաց ջանքերն ի վերջոյ ապարդիւն կըքուցեան:

Այլսիմարութիւն հոգով՝ հանգուցելոյն կեանքը բազմարդիւն և օգտաւէտ գործոց պատկ-
ներ թողած լինելով:

Իւր արժանաւորութեամբ Զմիւռնիոյ վիճակին երբեմն Փոխ. — Առաջնորդ եղաւ բարե-
յիշատակ Պօղոս Սրբազանի կողմանէ, և Արմաշու Վանուց ի նոյն ժամանակս անհրաժեշտ
պիտոյքներէն մասնաւանդ թէ միարանութեան թախանձանքէն և հրաւերներէն տոխեալ՝
հրաժարեցաւ Փոխանորդական պաշտօնէն, — զոր Զմիւռնացւոց մեծ համակրութիւնք և հան-
րադրութիւնք չլարացին արգելով և ի հաւաստիս յարգանաց և սիրոյ իւրեանց՝ գոհունակ
վկայականներն յանձնեցին նմին, թէ և շարունակ չդադարեցան խնդրել՝ որ յանձն առնու
կրկին նոյն պաշտօնը՝ ցորչափ Պօղոս Արքեպիսկոպոս Պատրիարք էր:

Իբրիքէն յԱրմաշ վերադառնալով՝ — ուր ուսումն ատած և միաբան էր, առաւել ոգևորեալ
սկսաւ ջանալ և գործել թէ Վանուց և թէ Ազդի և Եկեղեցւոյ օգտին համար:

Ժառանգաւորաց դպրոցը առաւել բարեկարգեց և ծաղկեցոյց, Ծպարան հաստատեց, Եջ-
ամաղիրը խմբագրութեամբ միաբանութեան հրատարակեց:

Զկնի վախճանի Եփրեմ Վարդապետի Պրոսպեղ՝ ի միաբանից ընտրուեցաւ Վանահայր,
որով առաւել արձակ և յաջող գործունէութեան ասպարէզ բացուեցաւ իւր ընդառաջ:

Վանուց տաճարը կարի հին և անշուք և ուխտաւորաց համար նեղ գոլով՝ քանդել
տուաւ և ի հիմանէ նորը կառուցուեցաւ. որոյ համար անձամբ շատ տեղեր ժողովարարու-
թեան շրջապայեց և փող հաւաքեց, և այս պաշտօնին մէջ ստացաւ ծանր ակտը. և իւր հո-
գեւոր փափաքը լեցնելոյ համար՝ օժման ի հանդիսին իւր հիւանդութեան ծանր միջոցին մէջ
պատգարակաւ բարձրացաւ. և օժեց Ս. Սեղանի ճակատի Խաչը, Վանքին մէջի ուսումնարանը
ի նորոյ ընդարձակեց և այլ կարևոր շինութիւններ շինել տուաւ:

Ութնի չափ ընտիր և ուսումնական աշակերտներ յառաջացան Վանուց Ժառանգ. ու-
սումնարանէն, բաց ի քահանայացու և այլ աշակերտներէ՝ ջանիւքն իւրովք, զորս ինքն ձեռ-
նադրեց, յատկաձան կուսակիցս Քահանայութեան անցիալ 1872 տարւոյ երորդ քառորդին մէջ:

Վանուց մէջ նախանձելի բարեկարգութիւնք մտցուց և կանոնիւք հաստատեց, որով նոյն
Վանուց ներկայն և ապագայն արդարեւ խիստ միսիթարական և փայաւոր է Հայաստանեայց
Ազգի և Եկեղեցւոյ համար:

Սոցա հետ ի միասին՝ արժանապիշատակ Գ. Եպիսկոպոս ինքն զոլով ուսումնական, պար-
կեշտ, բարերարոյ, եռանդուն, ուշիմ՝ հեռատես, միանգամայն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ
կրօնից՝ ծիսից՝ արարողութեանց՝ օրինաց և աւանդութեանց քաջահմուտ՝ նախանձախն-
դիւր և ջերմ պաշտպան էր:

Վերջին Ստական անցից մէջ անյադմելի ակոյիան էր հանդերձ Միաբանութեամբ Ուխտին
ընդգէմ՝ Ստամբուլ և հակառակորդաց ամբողջութեան Եկեղեցւոյ մերոյ, և առ ոչինչս գրե-
լով՝ նոցա լարած որոգայթները և հարստութեան, ընտիր յօղուածներով ուղղակի և անուղ-
ղակի կմաքատ էր նոցա դրուածոց և զրպարտութեանց դէմ:

Եջ-ամաղիրն առժամանակեայ դադարած լինելով՝ ներկայ տարւոյս սկիզբէն պիտի շա-
րունակուէր հրատարակութիւնը, բայց նորա կանխահա հանգիստն ի յաւիտենակութիւն
առժամանակ ինչ յետաձգեց:

Հանգուցեալն ունի արժանաւոր աշակերտներ և միաբանակից եղբայրներ, յորոց ի տեղի
իւր արժանաւորապէս ընտրուեցաւ Արժանապատիւ Խորէն Վարդապետ Աշոգեան:

Մաղթմիք ի Տեառնէ՝ լուսաւորել զհոգի հանգուցելոյն ի լոյս երեսաց իւրոց և փառաւո-
րել ընդ սուրբս և ընդ սիրելիս անուան իւրոյ:

Եիշատակն արդարոց օրհնութեամբ և եղիցի:

Ն ՈՒՆԻՐ.

Հին - Նախիջևանայ վիճակին Փոխա-
նորդ Արժ. Թագէտս վարդապետ ի նպաստ
պիտոյից նորակառոյց Շինարանի Մայր
Աթոռոյս նուիրեց Տէ հարիւր ուսուցիչ:

Հանդերձ շնորհակալութեամբ կրովիմը
յիշեալ վարդապետին սոյնպիսի եռանդը
և նախանձեղի բարեգործութիւնը:

ՅՈՒՑԱԿ ՆՈՒՆԻՐԱՏՈՒԱՅ

Ի ՆՊԱՍՏ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆՅՑ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅՍ.

(Շարահան-իւն):

Ի Պետրիկիւնի և Նուրի և ի Արարիկիւն:

Գրիգոր Աթաբեկեանց	5
Բաղդասար Խոճայեանց	5
Յովհաննէս Աստուածատրեանց	5
Եսայի Բերբերեանց	5
Յովհաննէս Խաղեղեանց	2
Մարգարիտ Ստեփանեանց	20
ՈՖ	1
Յովսէփ Աղամեանց	3
Մկրտիչ Բօբովեան	2
Միքայէլ Խոճայեան	1
Թորոս Աւագեան	1
Յովակիմ Վաղնաչեանց	1
Գէորգ Ալմնաստապեանց	1
Միքայէլ Ալանեան	1
Լուսպարոն Խաղեանց	1
Յարութիւն	1
Հերիքնաղ Տիգրանեան	5
Յակոբ Ստեփանեան	3
Գէորգ Բողղանեանց	3
Վարապետ Բարսեղեան	1
Սրբուհի Վարապետեան	25
Յակոբ Յարութիւնեան	3
Մարիամ Յովհաննէսեան	1

Խաչիկ Թումանեան	2
Վարապետ Մարկոսեան Բերբերեանց	5
Յարութիւն Աղամեանց	3
Գէորգ Խաղեղեանց	2
Գրիգոր Բախալեան	2
Աստուածատուր Զերչօրեանց	2
Գէորգ Բորովեան	1
Յակոբ Վարապետեան	1
Դաբրիէլ Տօնիկեանց	1
Յարութիւն Զալադարեանց	2
Անթառամ Գրիգորեան	1
Պօղոս Քիւրքչեան	2
Սահակ Բղախճեանց	3
Ստեփաննոս Վարապետեանց	3
Միքայէլ Պետեան	1
Յովակիմ Մինասեան Թումանեանց	1
Յովակիմ Ղարաջալեան	1
Ստեփաննոս Զախմախեան	2
Մահտեսի Ալան Նասիպեան	20
Զոհրապ Սողոմոնեան	5
Քերօբ Խասապեան	3
Լուսեղէն Խաղուղայեան	1
Նոր Նախիջևանցի Գէորգ	1
„ Սերովբէ Զուպառեան	1
„ Պետրոս Առճեմեան	1
Գէորգ Մամիկոնեան	1
Եղիա Վիւհիլեանց	1
Յակոբ Աճեմեան	1
Դաբրիէլ Այախեան	1
Վարապետ Բոթմորդովեան	3
Աստուածատուր Թօթալեան	1
Դպիր Զարար Պոպովեան	1
Գէորգ Քահանայ Միլիքեանց	1
Ղաղարոս Ալեանախեանց	1
Տիրացու Համարձում Սերբեկեանց	1
Սարգիս Քահանայ Տէր Պօղոսեան	2 80

Ի ՄՈՋԴՈՎ.

Գրիգոր Թուշմալեան	20
Յակոբ Ղապիլալեանց	5
Յակոբ Ուլուխանեանց	10
Յարութիւն Քութայիսեան	5

Այդպիսի հրատարակութիւնը՝ մեր կարծիքով՝ միայն պատկանում էր այն անհատին, որին յանձնած էր ուխտատեղեաց շինութեանց բոլոր հոգսերը՝ և որը մեծ սիրով կրում էր միայնակ այդ ծանրութիւնը, երկար ժամանակ յորդոր լինելով Հայ հասարակութեանը, թէ Տիկսիսում և թէ նորանից դուրս։ Այն երկար տարիներով ծառայող անհատը, համարձակվում եմ ասել, ես Հայութեան անարժան ծառայս եմ, որ զբաղված եմ այդ պաշտօնով։

Խօսքիս իբրեւ ավացող ահա առաջ կը բերեմ ձիշտ թուականներ, որ ես 1851 թուականից հանգուցեալ՝ Ներսէս Կաթողիկոսից նշանակած լինելով՝ երեցփոխան այդ եկեղեցւոյն, վարած եմ այդ պաշտօնը ըստ կարեացս մինչև 1861 թուականը վերահասութեամբ վերատեսուէչ քահանայից, որոնց երեքն երեքն նշանակած են տեղական հոգաբարձութիւնը՝ Ներսիսեան դպրոցի՝ նորա մօից և ծախուց հաշիւները ստուգելու և աւելացած արդիւնքը դպրոցի վարչութեանը ներկայացնելու համար։

1861 թուականի Նեպտեմբերի 28ն Ներսիսեան դպրոցի Հոգաբարձութիւնը յայտարարութեամբ (համ. 525) դիմում է առ կառավարիչն Վրաստանի և խնդրում է միջնորդել՝ ում հարկն է վարձատրել ինձ, առաջին առաջ ունենալով իմ արժանաւոր և բազմարդիւն ծառայութիւնը։ 1862 թուականին Յունիսի 15ն՝ երբ անձնական գործերս արդէք եղան ինձ նոյն ծառայութիւնը շարունակելու, թողի այդ պաշտօնը։ Իսկ 1865 թուակ. Թիֆլիզու ասնաբը նկատելով, որ իմ հրաժարման օրից դադարել է եկեղեցւոյ շինութեան առաջնորդութիւնը, նորից ինկրամատոյց եղան Թիֆլիզու Վիճակաւոր Առաջնորդին, ուստի և 1869 թուից նորից երեցփոխան կարգուցար և շարունակեցի մինչև ներկայ 1872 թուականի Ապրիլի 25ն, և թէ ի՞նչ արիւթիւն և անձնանուիրութիւն ունեմ գործած այն տեղ յօգուտ Ներսիսեան դպրոցի, ես չեմ կամենում մի առ մի առաջ բերել։ Բայց այսքանը յիշատակելու գլխաւոր առիթը այն էր, որ ես կամենում էի ավացուցանել թէ առաւել ինձ յայտնի լինելով՝ նուիրատուների աստուածահաճոյ գործը,

ուրեմն և ինձ էր վերաբերում։ Հրապարակական շնորհակալութիւն անել նոցա, քան թէ մի ուրիշին, որ այլ ընդ այլոյ լուրերու վերայ հիմնուելով, համարձակվում է հրապարակ իջնել և վշտացնել շատերին, որոնք ոչ պակաս նուիրատուութեամբ մասնակցած են այդ ազգային յառաջադիմութեան նիւթական աղբիւրի բարեկաւութեանը և գեղեցկութեանը։

Իմ մինչև այժմ լուութեանս քուն պատճառը այն էր, որ ես կարծում էի, թէ Ներս. Ուսում. Մեծ. Հոգաբարձութիւնը իւր մօտ ունենալով այնքան տարիների մօից և ծախուց մատնանելը՝ մի օր ի տես ամենեցուն կը հրատարակէ այդ հաշիւը իւրաքայտ Հայ հասարակութեան, բայց երկար սպասելուց յետոյ, երբ նոցա կողմից մի այդպիսի հրապարակական շնորհակալութիւն չերեւցաւ, իսկ ընդհակառակը Շիշմանեան Բահանայի շտապողական հրատարակութեամբը, երբ միւս աստուածահաճոյ նուիրատուների բարեկործութիւնը արհամարհած տեսի, ուստի անհրաժեշտ պահանջութիւն համարեցի ինձ, իբրեւ երեցփոխանի և միակ պատասխանատուի այսու ծանուցմամբ խնդրել . . . Խմբագրութեանիցը՝ հրատարակել սորա հետ և այն բարեպաշտօն անձանց նուիրաբերութիւնը, որով իւրեան ժամանակին օժանդակել են, թէ եկեղեցւոյ և թէ սննեակնելի շինութեանը և թէ նոցա գեղեցկութեանը և պայծառութեանը։ Սորանից դուրս եմ փութի հարկէ այն արդիւնքը, որոնք չեն վերաբերում, ոչ նոցա շինութեանը և ոչ զարդարանքին՝ այս ինքն, որ կայացած են մամուլաճառութիւնից մատաղներից, խաչահամբուրից ևլն. ևլն. . . .

Ահաւասիկ ցուցակը։

Մեծպատիւ Պ. Բաղդասար Խոսրովեանց	1000
Պ. Դաւիթ Խերօղինեանց	1200
Պ. Դաբալ Խեչոյ Աղաբեանց	150
(հանգուցեալ)	
Պ. Սարգիս Թաթուկեանց	1000
Պ. Իվան Միսէէջ Միրզյուխանց	100
Պ. Կօնի Մարկոսեանց	200

Պ. Ռ. Իվանովի Բուդյանիչի Աստուծան	160
Պ. Միքայել Ծատուրեանց	50
Պ. Յովսէփ Օնանեանց (Մոսկովայից)	150
Պ. Սողոմոն Բայիսողովեանց	50
Պ. Մեղիք Մեղիքեանց	30
Աստիճանաւոր Պ. Միքայել Արարտեան	100
Վրաց թագուհին (Հերակլի մայրը)	30
Արժանապատիւ Հայր Գրիգոր Վարդապետ (Սիւյցխացի)	90
Ուստիքի տղայ Տէր Անդարեանցը	60
Տիկին Աէկէլ Բայիսողովեանց	30
Անանիք Մրգաւաճառք (բաղկաւոր)	150
Գինեւաճառք (շիրաջիւղ)	300
Դերձակներ	70
Քուրբէք	30
Գղակ կարողներ (Ճոնք)	20
Սոմ ածողներ (մոսկիւր)	60
Գաջահանք	100
Ընդ ամենը	5070
Նոյն արժանեալ քուրբէք	
Մեծ իշխան Թագաւորազն Վրաց Հերակլը ընծայեց 65 հատ Ազգեմի տաշած քար	400
Թիֆլիզի համբարութիւնը յորդորմամբ Մեծ. Պ. Պ. Յովհաննէս Ալիբէկեանցի և Յովհաննէս Քուշեանցի ի պայծառութիւն այնր կեկեղեցւոյ ընծայարեցին Ս. Դեղարդայ նշանն իւր պահարանով համակ արծաթեայ ոսկեղօծ արժողութեամբ	1837
Նղբարք Եօլմանէ և Աւետիք Միլիկեանեանցները մի հատ զանգակ 18 փութ	300
Մեծապատիւ Պ. Միքայել Վարդանեանը կեկեղեցւոյ երկու դուռը	50
Պ. Միլոս Բէկլարեանցը մի ղոյգ զանգակ	60
Պ. Դուլդար (Հիւսն) Զաքար Պետրոսեանը մէկ դուռը	25
Տիկին Բեթեան Միրիմանեանցը մի կարմիր վարձուց	100

Աննայ Էլիազարեանը մի սեպուղի	80
Սողոմէ Մատինեանց խորանների ղոյգ պատկերը	22
Հանգուցեալ Խախոյ Բայիսողովեանցը մի հատ ասեղնադրօծ ոսկէթիւղ սեղանի ծածկոց և մի մասնատուի	80
Հանգուցեալ Բարդաւէ Արղունեանց մի մասնատուի	8
Աղիւսագործների համբարը (ախուռչի) ընծայեց 100.000 աղիւս	1100
Հարիւր քսան անձինք հիւսններ (դուլդարներ), բանեցան սենեակների վերայ և վարձը նուիրեցին	120
Մեծապատիւ Պ. Իսահակ Ծովեանեանցը մէկ ճաշոց գիրք	33
Հանգուցեալ Ստեփաննոս Մեղիք Աղաւանեանցը մի Շարական ձայնարալ	6
Երիցփոխան Շաքար Ումիկեանցը մի հատ Աւետարան	12
Նոյնն՝ երկու հատ սաղաւարտ և երկու վահա	33
Պ. Պ. Շաքար և Եօլմանէ Ումիկեանցները Աստուածածնայ արծաթապատ պատկերը	100
Հանգուցեալ Եագոր Զալինեանցը մի ջահ	30
Մեծ. Պ. Պետրոս Խանդամեանցը մի արծաթեայ խաչ	25
Պ. Սողոմոն Իստամանեանցը խաչալուսին սկաւառակ նոր մետաղեց	25
Քաղաքացի Անտօն Տէր Սարգսեանցի կիներ ընծայեց սեղանի վէմ քարը	50
Պ. Միքայել Տէր Շմաւոնեանցը մի արծաթեայ պնակ խաչալուսին	5
Պ. Գէորգ Սարեանց ընծայեց սեղանի դիւան և պթոռներ	20
Պ. Եօլմանէ Մկրտչեանց՝ չարչարանաց պատկերը (նկարած)	20
Պ. Արտեմ Հախմիրդեանցը ընծայեց 100 հատ ապակի (շուշայ)	40
Իշխան Եօլմանէ Բէհրութեանց երկու մանր ջահ	30

Պ. Գրիգոր Մամուլեանց քարեայ մկրտ- նոթեան աւազան	70
Պ. Սողոմոն Գարեթեկեանց սենեկաց լուսա- մուտներն երկաթը	40
Պ. Եագոր Ռօտինեանց դմբեթի խաչը	20
Հանգուցեալ Եօվանէ Եագարեանց մի մեծ ջահ	30
Պ. Գրիգոր Զայգեշեան մի հատչուրջառ	15
Քաղաքի մշակներից 200 անձինք դործե- ցին և վարձը նուիրեցին	100
Խուրոսների (սղոցողների) համբ. ընծայեցին սենեակների համար 70 տախտակ	50
Պ. Ամիրխան Ամիրխանեանցը պարսպի դռները	70
Գերան կրողները (ափշիք) ընծայեցին 60 գերան	150
Բաղադների համբարը 6 հատ ժամաշապիկ	12
Միկիտան Կիրիլէն (Աւագի) իւր եղներո- վը կրեց 60 գերանը	30
Պ. Եագոր Մեղվինեանցը մի հատ բու- վառ	5
Պղնձագործների համբարը պղնձեղէն ուխ- տաւորաց համար	20
Դարբիններու համբարը ընծայեց 6 փութ բեւեռ (մեխ)	20
Պ. Արտեմ Վարդանեանցը մի զոյգ քշոց	15
Պ. Միքայէլ Վարդանեանցը մի վարագոյր	40
Պ. Ասլան Հարմանեանցը մի զոյգ վարա- գոյր մասանց խորանուժ	25
Պ. Գրիգոր Տէր Սարգսեանցը սկիհ ոսկե- ղօծ	70
Հանգուցեալ Միխակ Մեսրոպեանց մի վարագոյր	50
ևս Բաժակաման	15
Ընդ ամենը	5458
Զուտ գումար	5070
Բոլորի գումարը	10528

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈՒՄԻՆԱՆՈՒ

1872 թ. 15 Ն. Դեկտեմբ.

Ի Տիֆլիս:

ՀԱՄԱՌՈՏ ՀԱՅԵՐԻ ՀՈԳԱՍԹԱՐԱՅԻՆՈՒԹԵԱՆ ԵՐԻ ՀՈԳ. ԵՐԿՍԵՐ
ԳՊՐՈՑԱՑ ՀԱՅՈՑ ԱՍՏՐԱԽԱՆԱՑ.

ԽճՊԱՐԿՈՒՄԻՆԱՆ ԱՅԿԱՐԱՐ ԱՌԱՐԿՈՒՄ.

Հոգաբարձութիւն Աստրախանայ Հայոց ծխա-
կան երկսեռ Հոգևոր Դպրոցաց առաքելով ընդ
սմին զհամառօտ հաշուեցուցակ մտից ու ծախուց
Դպրոցաց ի 1872 թ. մի. զԱնուանական ցուցակ բա-
րերար երկսեռ Անդամոց և զցուցակ թուոյ Ու-
սումնարանաց՝ Ուսուցչաց՝ Վերակացուաց և Ու-
սանողաց. Հայոց Աստրախան քաղաքի, խոնարհա-
բար խնդրէ հրատարակել յընդհանուր տեղեկու-
թիւն մերաղնէից, տպագրութեամբ յէջս Արարատ
ամսագրոյ:

Հոգաբարձութիւն

Յովսէփ Աւագ. Բաճանայ Բուխարեանց

Գ. Սողոմոնեանց

Սարգիս Բուխարեան

Յովհաննէս Սարգսեանց

Սիմէոն Պապուկեանց

Յ 2. Յանվարի 1873 թ.

ՍԱՅԿԱՐԱԽԱՆ:

Մասնաւոր.

Մնացորդը ի 1871 թ.

Մի բիլէթ թագաւորական բանկի

50⁰ գումարաւ. 1000Մի բիլէթ Վաճառ. բանկի 60⁰

գումարաւ. 1000

Զորս հատ բիլէթ թագաւորական

բանկի 50⁰ գումարաւ. 550

Եօթն սեռի բիլէթը, գումարաւ. 350

Պատրաստական դրամք. 34 3¹/₄2934 - 3¹/₄

Մասնաւոր 1872 թ.

Դրամք հանելաք յարդանց երկուց
կեղեցեաց Աստրախանայ. 1622

Դրամք Հանկալք ի տոկոսնաց զու-
մարաց հայազգի աղքատաց Ատորա-
խանայ. 460

Նուիրադրամք Յոհաննու Գէոր-
գեան Պարոն Փռանգուլանց. 15

Դանձանակադրամք Ժողովնալք յե-
կեղեցիս Ատորախանայ. 171 76

Նուիրադրամք զանազան անձանց. 37 18

Դրամք վաճառակալ գրեանց. 71

Տուրք ուսման երկսեռ աշակերտաց. 122

Նուիրադրամք Գեր. Սրբազան Ա-
ռաջնորդին Ատորախանայ ի նպաստ
պահպանութեան Օրիորդական Դըպ-
րոցի. 100

Նուիրադրամք երկսեռ բարերար
Անդամաց. 180

Նուիրադրամք Հոգաբարձուի Սի-
մէօնի Մարտիրոսեան Պոպոլայ. 20

Նուիրադրամք Ազնուականի Յովա-
կիմայ Յովհաննէսեան Արքարեանց. 15

Տոկոսիք բիւլէթաց ի գալրոցապատ-
կան զուամարաց. 642 62

Տոկոսիք կտակաւանդ զուամարի
Բուրվառդեան ստացեալք ի Փասոյեանէ 100

Կտակաւնդ դրամ Մկրտչի Մալ-
խասեան Բուրբեանց. 100

Արդիւնք կրպակաց Թովմայի Յով-
հաննէսեան. 100

Դրամք վիճակախաղութեան. 40

3736--56

Գումար 6670 59 4

Ծ-է- 1872 -տ-

Ի տարեկան վարձ համայն ուսուց-
չաց և վերակացուաց երկսեռ դըպ-
րոցաց. 2571 28

Ի տարեկան վարձ պահապանաց. 300

Ի տարեկան վարձ Ժամադրօրի. 24

Ի զին տարեկան փայտի և ջրոյ. 135 75

Ի զին դասական մատենից. 91 75

Ի վարձ կաղամարարի. 11 60

Ի վարձատրութիւն ուսուցչի ԼԼՏ
խանանաց. 25

Ի զին զանազան նիւթոց ի պէտս
դպրոցաց. 177 66

Ի զին կոշիկաց վասն աղքատ երկ-
սեռ աշակերտաց. 54

Ի վճար պահպանութեան բիւլէթաց
ի դանձատան բանկի. 1 86

Գումար 3392 89

Ըստ այսմ՝ զծախս հանկալ ի բաց՝ մնան առ
1873 թուականն բիւլէթ թագաւորական բանկի
50⁰ զուամարաւ հազար ռուբլի, բիւլէթ վաճա-
ռական բանկի 60⁰ տուեալ յ2 Սեպտեմբերի
1872 ամի № 2017, զուամարաւ հազար ռուբլի,
չորս հատ 50⁰ բիւլէթ թագաւորական բանկի զու-
մարաւ 550 ռուբլի, եօթն հատ սերի բիւլէթ զու-
մարաւ երեք հարիւր յիսուն ռուբլի և պատրաս-
տական դրամք երեք հարիւր եօթանասուն եօթն
ռուբլի եօթանասուն և մի քառորդ կոպէկ՝ ընդ
ամենն 3277 ռուբլի 70 ¹/₄ կոպէկ արծաթ:

ԱՆՈՒԱՆՔ ԲԱՐԵՐԱՐ ԵՐԿՍԵՐ ԱՆԴԱՄՈՑ Ի 1872 ԱՄԻ.

Յովհաննէս Գրիգորեան Սարգսեանց.

Կարապետ Զաքարեան Գալստեանց.

Գրիգոր Կարապետեան Պօպոլեանց.

Մովսէս Յովսէփեան Աորդանեանց.

Յովակիմ Յովհաննէսեան Արքարեանց.

Կատարինէ Գրիգորեան Թէլէթեանց.

Յուստիանէ Գրիգորեան Մասուժեանց.

Կատարինէ Բարութիւնեան Կաստիւցեանց.

Հռիփսիմէ Գարրիէլեան Կազազկեանց.

Մազդաղինէ Ահարովեան Փաբրիկանթեանց.

Կատարինէ Յովհաննէսեան Փռանգուլեանց.

Ուսաննա Փիլիպպոսեան Յովհաննէսեանց.

Մարգարիտ Գէորգեան Մատաթեանց.

Կատարինէ Յակոբեան Կազազկեանց.

Հռիփսիմէ Գրիգորեան Հախվերտեանց.

Մանուշակ Սիմէօնեան Արքարեանց.

Հռիփսիմէ Յովակիմեան Նեմցեանց.

Մարիամ Յովհաննէսեան Պօպոլեանց.

Ծաղիկ Յակովբեան Պօպոլեանց.

Եղիսաբէթ Կարապետեան Սարգսեանց.

Եղիսաբէթ Անդրիանեան Փռանգուլեանց.

Նշխարէթ Զաքարեան Աղաթաբայեանց
Մարիամ Միքայէլեան Ասատուրեանց:

807804

Թոշակաւորաց, Ուսուցչաց, Վերակադրեաց
Ուսանողաց Հայոց Աստուծոյ Կառնէ Ժամ 1872 տ.

	Թիւ Ուսումնականաց.	Թիւ Ուսուցչաց.	Թիւ Վերակադրեաց.	Թիւ Օջակատուաց.	Զրկավարժից.	Աղքատաց.	Ընդ ամեն.
Միջին Հոգեւոր արական Գործը ի սրահի Ս. Աստուածամոր Աւագ Եկեղեցւոյ.	1	2	1	7	12	12	31
Միջին Հոգեւոր արական Գործը յանուն Ս. Գեորգի քաջամարտիկ զօրավարի, կառուցեալ ի սրահի Ս. Վատարինէ կուսի Եկեղեցւոյ.	1	2		2	3	15	20
Հոգեւոր Օրիորդական Գործը, գետեղեալ ի տան Նուիրոյ ի 1870 ամի Տինգ ամ Ժամանակաւ ի Գերանիւ Գրիգորէ Վարապետեան Պապովեանց.	1	3	1	2	5	46	53
Երկրորդ դասատուն ծըխական Հոգեւոր արական դպրոցաց.		6		2	1	13	16
Երկրորդ դասատուն Հոգեւոր Օրիորդական Գործի.		5		4	1	9	14
Ընդ ամեն.	3	18	2	17	22	95	134

ՅԱԳԻԲԻՄԱՆԷ.

Խաչատուրեան Արարայ ամառայ.

Պատուական ամառայի Օգոստոսի Թուահամարին մէջ յօդուած մը կարդացինք այն վերնա-

գրով. « Համառօտ տեսութիւն Խրիմու և Պետերպոլիոյ քանի մի քաղաքաց Տոպուր ծխական դպրոցաց ներկայ դրութեանը, Այդ յօդուածին մէջ պարունին մէկը (որոյ անունը դեռ յայտնի չէ հասարակաց, բայց իրեն ով և ինչպիսի անձ լինելը քաջ յայտնի է մեզի) Աղքատների մանկանց և օրիորդաց դպրոցներուն վերայ խօսելու ժամանակ այնպիսի սուտեր և այնպիսի յանդուգն դատողութիւններ կընէ որ բոլոր յօդուածը արժանի կը տեսնուի ըստելու ոչ թէ համառօտ գիտելիք, այլ ծառ և կրէ՛, պարզապէս դատողութիւն, վասն զի գոռոզ պատգամախօսի, մանաւանդ թէ անիրաւ. . . մը ձեռով կ'արձա-կի նա մեր վրայ, և մեր ու մեր աղղատո՛ճվին անուանն ու պատուոյն վնաս բերող իմաստներ կգործածէ, չկարենալով յիշել անգամ թէ իւր պապիսի աններելի զգարտական վարժունքովը կարող է զիւրաւ ոչ միայն հոգեւորական հասարակ նաեւ աշխարհական դատաստանի տակ ձգուիլ և Եւթիպետ պոպարունը արժանի չէ պատասխանի ինչպէս որ ամեն գիւնըը գիտցողներն ալ կ'իկային, բայց որովհետեւ «Արարատ», ամառայիւր արժան համարեր է պատուել անոր պիտածքը — գուցէ կարծեալով թէ ճշմարտութիւն ալ կ'գտնուի ըսածներուն մէջ, — և ամառայիւր բարեմիտ ընթերցողները ևս առաւել կ'նան խորելի այն պարունին ստուութիւններէն, հարկ համարեցանք համառօտիւ հերքել այստեղ անոր ըրած զգարտութիւններուն զիտւորները:

Եւ նախ չենք զիտեր թէ այդ պարունը որով իրաւամբ կամ ի՞նչ իշխանութեամբ ամբողջ քաղաքի մը ժողովուրդեան քանի անգամ ընտրած և զանազան Գերապատիւ Առաջնորդներուն հաստատած հոգաբարձուացը վրայ կ'արձակի յանդիմաբար, և յանունէ մեզի դէմ խօսելով կ'ընէ թէ « իրեն հայրենասիր պարտքն է համարած է խղճանն անտի շինութեան դպրոցին անոր բարձր շարժական և անշարժ կառածները իւր յետոյ մէջ ամբողջէն էլիքէցոյ կարծոյ ու կանոնաց, Կահայեց ժամբէնութեանց յանդէպ խառնուել. . . վարժապետներ կարգել դպրոցին մէջ, և թէք հրամայածին պէս փոխել զանոնք. . . որով ինչպիսիք եւ իմէ ասեմ, տարի նոր վարժապետ

նոր կլինի դպրոցին մէջ, Այս յանգուզն խօսքերը կարգացողը ընականաբար անխի կարծէ, թէ ուրիմն այդ ինչ անիրաւ, յափշտակիչ, եկեղեցակողոպուտ, ինքնաղլուկ և ինքնահաւան հոգաբարձու է, որ վիճակաւոր առաջնորդաց և բոլոր ժողովուրդոց աչքին առջևը անոնց իրաւունքները իրեն սեպականեր է, սրտին ուզած անիրաւութիւնները կրնէ և միշտ անպատիժ կմնայ, բայց բարեմիտ ընթերցողին սիրտը և միտքը շուտով պէտք է հանդարտի՝ թէ խմանայ անժխտելի փաստերով, թէ այն յանգուզն պարոնին ըսած խօսքերը ծայրէ ի ծայր լի են անուժեամբ, վասն զի, նախ թէ յօգուածին դրողը հայրենասէր խօսքով այն կուզէ հասկընցնել թէ Ագքիբմանի եկեղեցւոյն ու դպրոցին հոգաբարձութիւնը մեր՝ Աստուածատրեան ազգատոհմին մէջ բաւական հին է, այդ ճշմարիտ է, մեր հանգուցեալ եղբարր Մելգոն աղան 25 տարիէն աւելի այն պաշտօնները կատարեց, և մենք կէս մը նորա հետ և կէս մը նորա վնասներէն ետքը՝ շարունակեցինք, Բայց ի՞նչպէս, Ոչ թէ անանուն պարոնին ըսած տիրապետական և անհաւատարիմ կառավարութեամբ, այլ այնու ազգասիրական և անձնանուէր ջերմեռանդ և հաւատարիմ ծառայութեամբ՝ որ արդէն վկայեալ է ոչ թէ միայն ժամանակին հոգեւոր իշխանաւորներէն, այլ և Ագքիբմանի և կրնամք ըսել բոլոր Պետրապոլիտ ժողովուրդներէն:

Երկրորդ իրաւ է որ դպրոցին անշարժ կարուածոց կառավարութիւնը մեր հանգուցեալ եղբոր ձեռքն էր, Բայց դպրոցին խանութը, որ կաւորողն կամօքը ուղղակի յանձնուած էր մեր տնօրէնութեանը, 1867 ին նորէն յանձնուեցաւ մեզի միաբան հաւանութեամբ ժողովուրդոց քաղաքիս, ուրիմն ի՞նչպէս կհամարձակի ըսել պարոնը՝ թէ մենք պարտ մի համարած ենք մեզի դպրոցի կարուածները մեր յետոյ մեզ ամփոփել, որ ըսել է բռնութեամբ տիրապետել և ինքնահաճայ կերպով կառավարել:

(Մեղեան է յաջորդ ամսագիրս)

ԲԻԻԶԱՆԴԵԱՆՆԵՐ ՍՈՒՐԶԱՆԴԱԿ:

Գերեզմանատան խնդիր: — Կաղարաց դէմ հարածուէր: — Ընդհ. ժողով եւ Գոնմանժողով՝ Վեհ. Հայրապետի կոնդակին համար: — Հեռագիր մը: — Ու տրեմական ժողով դատարարական թեան եւ Կրօն. ժողով կրօնի դատարարական թեան վերայ:

Վերջապէս Օգոստոս Սուլթան՝ Բերայի գերեզմանատան անիրաւ գրաւման համար Հոգեւորականաց դատուն ի զիմաց տրուած աղերսակիրը ընդունեց սիրով, և հրամայեց որ ի դարուց հետէ Հայոց սեպականութիւն եղածը ոչ ոք չէ կարող իշխել գրաւելու, հետեւաբար այսուհետեւ ալ Հայ աղան է ինչպէս հաղորդեց մեծ Եպարքոս:

Մարաքաղաքիս բոլոր եկեղեցիներէն Եպիսկոպոս՝ Վարդապետ ու Քահանայ հարեւր բանէն աւելի անձինքէն՝ Պէշկիւմաշ Կայսերական պալատին առջև երբ (Դեկտ. 22 ին) կէսօրին աղօթելու կերթար Սուլթանն՝ ընդունեց վերոյիշեալ աղերսադիրը՝ որն որ կրօնական ժողովոյ Ատենապետ Գեր. Թադէոս Ս. Արքեպիսկոպոս ձեռքով բռնած էր:

Ասկէց վերջը խուռն բաղմութեամբ աղերսատուք կան ի գերեզմանատուն, ուր հաւաքուեցան 2-3 հազարի չափ ազգայինք, ու կրօնական հանգէս մը կատարեցին:

Հոգեւորականք մատուռը մօտան ու ղգեստաւորուեցան, և բոլոր գերեզմանատան մէջ թափօրով անդատան ըրին ու տեառեաղբեցին:

Բարեմաղթութիւններ ալ եղան:

Դեկտ. 28 ին ալ նոյն գերեզմանատան Ս. Խորվիրապ մատուռին մէջ հանդիսաւոր պատարագ մատուցց Գեր. Խորէն Եպիսկոպոս, ի ներկայութեան հաղարաւոր ազգայնոց, որ նախ քան զՍ. պատարագն՝ միշտ Ազգ. և Կրօն. իրաւանց ջատագով կանգնելու համար հրաւեր և ընտիր բարոզ մը խօսեցաւ առ ժողովուրդն:

Պատարագի աւարտմանէն յետոյ՝ ի յիշատակ հոգւոյ հոգեւոր տեառն մերոյ արժանալիշատակ և արդիւնաւոր Յակոբ Ս. Վաթուղիկոսի ամենայն Հայոց հանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ, և նորին դամբարանին վերայ մեծ հանդէս եղաւ, ուր կրկին Գեր. Խորէն արարչան լուսահոգեւոյն սրբակնեցաւ վարքը և յօգուտ եկեղեցւոյ և ազգի մատուցած բազմազգի բարիքները յիշելով, յորդորեց զժողովուրդն՝ որ Ազգ. և Կրօն. հայրամանց միջոցին:

Բարեբախտ Տանգիսացող անձանց տարեգարծը սո-
նեն և նոյնպիսեաց յարգն և արժանիքը չմոռնան:

Սակայն այսքանով պէտք չէ բաւականանալ աշխատելու է յատուկ հրովարտակաւ ապահովել կայսերական վերջին հրամանը, և ապա թէ միամտանալ որ ի ժամանակին կրկին այնպիսի խնդիր յարուցանելու տեղիք չեն գտներ միևնույնակ միջոցի մէջ:

Այս անցից և դարձուածոց մէջ մատնիչները մեր մէջէն են, որ իրենց անձնական օգտից և փառաց համար կրտսերին ազգի և Եկեղեցւոյ պաշտօնի վայրերը բռնաբարել և մեր սեւեհականութիւնքը յափշտակել և զոհել պլոց:

Լրագրաց դէմ հայածմունքները կշարունակեն: Հայրենի չորս ամսուան, և Ման-կերու ամսուան համար դադարելու դատապարտուեցան: Իրր թէ դերեզմանատան խնդրոյն մէջ Ժողովուրդը զրգռել և ոմանց քաղ. պաշտօնէից դէմ գրել համարձակելուն համար:

Դարձեալ ազգայնոց ոմանց Էմբիկներուն կպահանջուին:

Ղեկ. 29 ին Ընդհ. Երեսի, Ժողովոյ նիստը բացուեցաւ և Ղեկ. Հայրապետի Կոնդակը յանձնուեցաւ Մանսփողովի մը որ պիտի որոշէ ըստ առաջարկութեան Կոնդակին ինչ որ արժան է:

Յանձնաժողովոյ անդամքն են.
Ներսէս Ս. Եպիսկոպոս
Խորէն

Մամրիկ Կարդապետ Բաղիշոյ.
Մատթէոս Իզմիրեան
Սահակ Քահանայ Միջազիւղի
Յովհաննէս Մկրեան
Ստեփան Բաշոյ Արսլանեան
Յովակիմ Էֆէնտի Յովհաննէսեան
Օզսէն Սօճասարեան
Յարութիւն Մէլլեմուլեան
Թադէոս Պէկեան
Պօղոս

Նոյն Ժողովոյն մէջ բաւական մեծ յուզմանց տեղի տուաւ Ս. Պատրիարքին մէկ հեռագիրը որ Երուսաղէմի Պատրիարք Եսայի Ս. Արք Եպրսիկոպոսի ուղղորդ է որ Լատինաց թոյլ տայ Պատարագ մատուցանել Ս. Յակոբայ տաճարին մէջ:

Այս խնդրոյ համար ինն երեսիսիսանք հարցում մը ուղղած էին Ընդհ. Ժողովոյն, որուն դէմ անարգանք պատասխանեց Ամեն. Պատրիարքը, իրր թէ իր զիտնալու բանն է՝ նոյն հեռագրին վերայ տեղեկութիւն տալը կամ չտալը: Ի վերջոյ զիջաւ Քաղ. Ժողովին հաղորդել ըստ տրամադրութեան Սահմանադրութեան, ըստ ցարդ ոչ Քաղ. ոչ Կրօն. և ոչ Խառն Ժողովոյն տեղեկութիւն մը չը տուաւ և զինքն հիւանդ կկեղծէ:

Ուսումնական Ժողովը բաւական ուշադրութիւն տուած է դաստիարակութեան խնդրոյն և վարժարանաց վիճակին վերայ, ըստ ցարդ աւելի արդիւնք չարտադրուեցաւ:

Կրօն. Ժողովը մեծ ուշադրութիւն դարձուց Կրօնական դաստիարակութեան վերայ, և մի ցանկ շինեց, որ նորա մէջ նշանակեալ անձինք պիտի կրօնի վերաբերեալ դասեր տան մայրաքաղաքիս և արուարձանաց երկսեռ ուսումնարանաց մէջ:

1873 Յուլ. 2 է Կ. Պոլս. Խ. Ս. 208 Ն.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԷ.

Կերկայ ամսադրով Արարատ մուտ գործեց ի Օ. շրջան:

Արարատ ամսադրոյս դիրքը, պայմանքը և պարունակութեանց ծրագիրը անփութիս մնացած են, միայն երբեմն պատկերազարդ լինելով:

Հանդերձ ծախսութն ճանապարհի տարեկան բաժանորդադիւնն է ի Ռուսաստան լըս մանէթ, ի Տաճկաստան էրէք արծաթ մէճիտ, ի Պարսկաստան էրէք մանէթ և ի Հնդկաստան ֆէյ ոբլ. որ և կանխավաճար պէտք է լինի:

Տպարանական Յանձնախումբս կիտութայ խնդրել Պործակալներէն, ինչպէս նաեւ Թեմ. Մտեաններէն և Հոգևոր Կառավարութիւններէն, որպէս զի թէ Արարատ ամսադրոց, թէ այլ և այլ մատենից և թէ դործոց ԳԻՆՎՔը (Դրամ-Դէրը) ուղղակի յղեն յանուն Սինօդի: